శ్రీ

చిం తా మ ణి.

ఇది మాసమున కొకసారి ప్రకటింపఁబడును.

రాజమహేంద్రవరము.

సంపుటము ౨] నందనసంవత్సర శ్రావణమాసము. (31-8-92.) [సంచిక ౨.

మృచ్ఛకటికము, చతుర్థాంకము. (౪౦-పుట శేషము.)

శర్వి—(సమీపించి విస్మయముదోఁప) అమ్మా! మీకు మేలగుంగాత!

వసం—అయ్యా! వందనము చేయుచున్నదానను. అయ్యా! కూర్చుండుఁడు!

శర్వి—“మాగృహము జర్జరము. ఈరత్నభాండమును రక్షించుటదుర్ఘటము. కనుక నిదినీవె గ్రహియింపుము” అని సార్థవాహుఁడు మీతో విన్నవింపఁ జెప్పె. (అనుచు మదనిక కప్పగించి పయనమయ్యె.)

వసం—అయ్యా! నాయొద్దనుండికూడ బదులుమనవిని వారికి మీరుకొనిపోవుఁడు.

శర్వి—(తనలో) ఆ! అక్కడికి కెవ్వఁడు వెళ్ళును? (పైకి) ఏమని ప్రతిసందేశము?

వసం—మదనికను మీరు గైకొనుండు.

శర్వి—అమ్మా! నాకేమీ తెలియలేదు.

వసం—నాకుఁ దెలియవచ్చినదిగదా!

శర్వి— ఏమని?

వసం— చారుదత్తుఁడుగారు నాతోఁ జెప్పిన దేమనఁగా— “ఈ యలంకారము నెవ్వఁడు దెచ్చి సమర్పించునో యతనికి మదనిక నొసఁగఁదగును. దాని నాతఁడె నీకీయఁగలఁడు” అని. ఇదె మీరును దెలిసికొండి.

శర్వి—(తనలో) అహో! ఈయమ నన్ను గుఱ్ఱుపట్టినదా? (పైకి) మంచివాఁడవయ్యా చారుదత్తుఁడా! మంచివాఁడవు!

క॥ గుణమార్జించుటకొఱకు ని
పుణయత్నము చేయఁదగును బూరుషులు సదా
గుణయుక్తదరిద్రుండు న
గుణులగు నీశ్వరులకంటె గురుపూజ్యుఁడౌ.

మరియు,

క॥ గొనములకయి పురుషుఁడు దాఁ
గొనకొని యత్నింపవలయు గొనములచేఁ బొం

దనురాని దగపడదు, బలు
గోనమే యుడుపతిని శివుని కొనతలఁ జేర్చెన్.

వసం—ఎవఁడురా అక్కడ గవిసెనబండిఁ దోలువాఁడూ!

చేటు—(బండిఁదెచ్చి) అమ్మా! బండియాయితము!

వసం—చేటీ! మదనికా! నాపయి మంచిదృష్టి నిలుపు! నిన్నిచ్చితిని! బండియెక్కు! నన్నుఁ దలఁచుకొమ్ము!

మద— (కన్నీరునించి) అమ్మగారు నన్నుఁ బరిత్యజించిరా? (అని కాళ్ళపైఁ బడుచున్నది.)

వసం— ఇద్యోడ నీకే నేను వందనము చేయఁదగును! కనుకఁ జనుము! బండియెక్కుము! నన్ను స్మరియింపుము!

శర్వి—నీకు శుభమగుఁగాక మదనికా!

క॥ ఎవ్వరిదయ మెయినరుడుగ
జవ్వని వధువనెడిమాటచనె గవిసెనగా
నవ్వనిత నీయమంగను
మవ్వముగాఁ జేయుమీ నమస్కారణంబుల్.

(ఇట్లు మదనికతోఁగూడి ప్రవహణమెక్కిపోనున్నయెడ)

(తెఱలో) "ఎవ్వరెవ్వరిక్కడ! వినుండి! గోపాలబాలకుఁడగు నీయార్యకుఁడు రాజుగాఁగలఁడని చెప్పిన సిద్ధుని యాదేశంబున నమ్మకముగూరి వెఱపొందిన మనరాజుపాలకుఁడుగారు గొల్లపాలెమునుండి యాతానిని రావించి యిదిగో ఘోరమగు బంధనాగారమునఁ గూర్చినారు: కావున, మీరెల్లరు మీమీ స్థానములందుఁ బ్రమాదములేక సంచరించుకొండి!" అని రాజశ్యాలకుఁడు రాష్ట్రియుఁ డాజ్ఞాపించుచున్నాఁడుసుండీ!

శర్వి—(విని) ఏమీ! నా ప్రియసుహృదుఁడగు నార్యకునింబట్టి పాలకరాజు చెఱఁబెట్టినాఁడా! కళత్రవంతుఁడనుగూడ నైతినే? ఆః! ఏమికష్టమువచ్చెను! పోనీ!

క॥ నరులకు లోకములోఁ బ్రియ
మరయఁగ నీద్వయము సుహృదుఁ డంగనయును; నీ
యిరుదెఱఁగు లోపలను సుం
దరీశతమునకు విశిష్టతరుఁడు సుహృత్తే.

కానీ దిగిమెదను. (అని దిగుచున్నాఁడు.)

మద—(సాశ్రుపై యంజలిచేసి) ఇట్లు తగదు. నన్న మీఁదికిం గొంపోయి మీరే మీ పెద్దలకుం జూపుండి!

శర్వి — మంచిదానవు ప్రియురాలా! సాధు! అస్మచ్చిత్తసదృశముగ సంభాషించెదవు! (చేటునితో) భద్ర! సార్థవాహుఁడగు రేభిలుని భవంతి తెలియునా నీకు?

చేటు — అయితే ఏమి?

శర్వి — నా ప్రియురాలి నచట దిగవిడువుము.

చేట — సరే! మీయాజ్ఞచొప్పున.

మద — పూజ్యులగు మీరానతిచ్చినట్లె. మీరుమాత్రము ప్రమాదపడక సంచరింపవలెనుజుండీ! (అని నిష్క్రమించెను.)

శర్వి — నేనిప్పుడు:

చ॥ తమ భుజవిక్రమంబున సదా శ్రుతికెక్కినవారి నెల్లరన్
సమకులజాతులన్ విటుల క్ష్మాపతి భృత్యులరా డవజ్ఞమైఁ
గమిరెడువారి నూల్కొలిపి గ్రక్కున మిత్రుచెఱల్ వదిల్చెదన్
క్షమమును వత్సరాజును యుగంధరవంశ్యుఁడొనర్చినట్లు గా.

ఇదేకాక.

క॥ ప్రియసుహృదున కారణముగఁ
బఱికొనియు నసాధువృత్తి భయపడురిపులన్
నియమించి విడుపుగూర్చెద.
జయకరమగు రాహుముఖగచంద్రు విధమునన్.

(అని నిష్క్రమించెను.)

చేటి — (ప్రవేశించి) అమ్మా! నీపుణ్యము పండినది లే! పూజ్యులగు చారుదత్తునిగారి సన్నిధినుండి బ్రాహ్మణుఁడొక్కఁడు వచ్చినారు.

వసం — ఆహా! ఈదిన మిప్పు డెంతరమణీయముగా నున్నది! కాఁబట్టి, ఓసీ! ఆయనను బంధులునితోఁబాటు సాదరముగా లోనికి రానిమ్మీ!

చేటి — మీచిత్తమువచ్చినట్లు చేసెదను. (అని వెళ్ళెను)

[విదూషకుఁడు బంధులునితోఁగూడి ప్రవేశించుచున్నాఁడు]

విదూ — వహవా! వహవా! ఏమీ యీయాశ్చర్యము! తపశ్చరణ క్లేశములచే డస్సి డస్సి తొల్లి రాక్షసరాజు రావణుఁడు పుష్పకవిమానముతోనే వెళ్ళుచుండెడువాఁడు. నేనో బాపనవాఁడను దపశ్చరణము సలిపి క్లేశపడకుండనే నగర నారీజనముతో వెళ్ళఁబుచ్చుచున్నాఁడను.

చేటి — అయ్యా! మాగృహద్వారమును గనుగొండి!

విదూ—(చూచి విస్మయపడి) అహో! ఏమి! వసంతసేనా భవనద్వారపుఁ జెలువపుసిరి! ముంగిటఁ జడిచి నీరుచల్లి పచ్చని పూఁతపెట్టి యత్తావెల్ల నెత్తావుల గుప్పు పలుపూలతోఁ జిత్తరవుల ముగ్గులిడిరి. ఆకసమువిలోకించు బలుపు దీర్పఁ గరంబెత్తినది పోలె వాఁకిటిపొడవెత్తై తోఁచెడు. వేల్పుటేనుఁగు తొండములాయని బమ్మెరపుచ్చునట్లు వ్రేలుచుయ్యాలలూఁగు మల్లెజమిలిదండ లెంత సొబగుదెచ్చుచున్నవి! పొడుగాటిదంతి దంతముల తోరణము లెంతవింతగొల్పెడు! అంతకును మెఱుఁగుగూర్చు కుసుంభపుష్పవర్ణపు సౌభాగ్యపతాకల బాము గాలివాటున నూఁగులాడుచుఁ దుఱంగలించు నంచుకొనలను చేతుల సన్నల మెయి నన్నిటు రమ్మని హెచ్చరించుచున్న చెన్నుగనిపించెడు. దోరణము మోచెడు స్తంభవేదిక కుభయపార్శ్వములను నిలిచెడు స్ఫటికమయ మంగళ కలశము లాకుపచ్చని క్రొమ్మావి చివుళ్ళ సవురును వెదచిమ్ముచు నెంతయభిరామమ్ములుగా నున్నవి! మహాసురవక్షఃస్థల దుర్భేద్యములగు వజ్రములచే నిరంతరముగాఁ బ్రతిబద్ధములుగదా యీ కనక కవాటములు! ఇట్టిదికనుకనే యిది దుర్గత జన మనోరథముల కాయాసకరము. త్రోవనుబోవు నుదాసీనునికిని దనుజూడమలపఁ గూడని వేడుక గలిగింప వలఁతియగు. బళీ!

చేటి—పదవయ్యా! పదవయ్యా! ఇదె మొదటినడవ చదురులోఁ బ్రవేశింపవయ్యా!

విదూ—(చొచ్చిచూచి) ఏమి! ఏమి! యీయాశ్చర్యము! ఈవీధినడవలో సయితము శశిశంఖ మృణాళములచాయ నెనయుచు నెల్లెడం గూర్చిన చూర్ణముష్టి రంగవల్లులచేఁ దెల్లనై తెగతెగల మగఱాలుచెక్కిన నిగనిగని బంగరు మెట్లుగల మేడలబారులు తూఁగాడు ముత్తెపుఁజేరుల సొరుకొను స్ఫటిక గవాక్షములనెడి ముఖచంద్రములతో నుజ్జయినీపురిని తెప్పలార్పక పాఱఁజూచుచున్నవానివలెఁ దోఁచుచున్నవి! ద్వారపాలకుఁడు శ్రోత్రియునిపగిది సుఖముగాఁ గూరుచున్నాఁ డఁడుగో! మంచిపెరుగుతోడి కలమాన్నముల మరిగి వాయసములు చూర్ణసవర్ణమని కాఁబోలును బల్యన్నమును భక్షింపరావు చూడు! తరువాతదారిచూపు!

చేటి—రండి! రండయ్యా! ఇదిగో రెండవనడవలో నడుగిడుఁడు.

విదూ—ఈ రెండవచదురులో నూనెనాన్చిన కొమ్ములుగల గవిసెనబండి యెద్దులు చేరఁదెచ్చిన పచ్చికను దవుడును గబళించి బలిసి కట్టుమట్టలనాముచూపెడు! ఇదిగో! పోతరించిన యీదున్న యవమానపడి చెన్నుదక్కిన కులీనునిమాడ్కి దీర్ఘముగా నిశ్వసించుచున్నదిగదా! ఇక్కడ! కలనికివెఱచిన పాఱుపోతుశూరు

నినివలెనే మేఁక మెడకాయను బట్టి మర్దించుచున్నారు! ఇయ్యేడనియ్యేడ లాఁతి గుఱ్ఱముల మెడవెండ్రుకల(జూలును) దువ్వుచున్నారు. ఇదిగో లాయమున గోఁతి యొండు తెక్కలికాని పోలిక గట్టిగాఁ గట్టివెట్టఁబడియున్నది! ఇదిగో! ఈ వైపునఁ గమ్మనినేయి గాఱు వరికూఁటిముద్దలు మావటీండ్రందియఁ జేయిగల మెకమోయనఁ గైకొంచున్నది! — ఇఁక నెక్కడకుఁ బోఁవోయెదము! పదవమ్మ!

చేటి — రావయ్య! రావయ్య! ఇదిగో మూఁడవనడవ చొచ్చెదవు గాని!

విదూ — (ప్రవేశించిచూచియు) వహవా! వహవా! ఏమీ! ఈ మూఁడవనడవనడుమ నుగూఁడ ఆసించివచ్చెడు కులపుత్త్రజనులు గూర్చుండు నిమిత్తము పెక్కాసనములు సమకూర్పఁబడి యున్నవి యివిగో! అదిగో మళ్ళబల్లపై సగము చదివిన వగలపొత్తము ధగధగలాడుచున్నది! ఇదియూ? మణిమయములగు కాయలతోడి పాచికలపీటగాదా! వీరందఱు నెవ్వరోగదా? తెలిసినది — వీరు మదనతంత్రపద్ధతిని సంధివిగ్రహోపాయములు నెఱపఁ జాతుర్యముగలిగి పలు రంగులు దించి చిత్తరువు వ్రాసిన చిత్తరుబొమ్మల పలకలు కైదండలంబూని యిట నటు దిరుగులాడెడు గణికలును వృద్ధవిటులును. — ఇఁక నెక్కడకమ్మా?

చేటి — ఇటు దయచేయవయ్యా! ఇదిగో నాల్గవనడవ! ఇందుఁజొరవయ్యా!

విదూ — ఎంతయాశ్చర్యము! ఈ నాల్గవ చవరులో సయితము యువతులు చేతులు వాయింపఁగా జలధరములట్లు మద్దెలలు మ్రోఁగెడును. పుణ్యము క్షయింప మింటనుండి కూలు తారకలలాగునఁ గంచుతాళములు పడుచున్నవి! వెదురు క్రోవి మధుకరరుతముగతి మధురముగాఁ బలుకుచున్నది. ఇదిగో! ఈ దిక్కున బాలయలుకఁ బారసిన కామినివోలె వీణ తొడపయి నిడుకొని ప్రేళ్ళసవరణచే సద్దువఱుపఁ బడెడును. ఇరుగో! ఈ బోగపుఁబిల్లలు పూఁదేనియ నాని మల్లిన యాఁడుతుమ్మెద కూనలవలె గొంతులెత్తి కరమింపుగఁ బాడుచు నృత్యవ ద్రొక్కెదరు! నాట్యముసల్పెదరు! మఱియు, శృంగారరస ముప్పొంగ మెల్ల నడుగులు వైచెదరు! వీరలసి దగగొనెదరని గవాక్షములందుఁ జల్లాఱనిల్పి, మంచినీళ్ళకడవ లివిగో! — ఇంతట నెచ్చటికి? పోదము!

చేటి — రండి! రండి! ఇదిగో! అయిదవది నడవ! ఈలోపలికిరండి!

విదూ — (చొచ్చి కనుఁగొని) — ఆహాహా! ఈ యైదవదానిలోఁ గూడ. బీదజనము కాసలు గొలుపఁజాలి యింగువనూనియల పొగుపులు మిన్నుముట్టి దెసల బసగొనె. వివిధసురభి ధూమోద్గారములచే నిత్యసంతాపమొందు పానస సాల ద్వారముఖములగుండ వెచ్చనూర్పఁబోలును! ఉడుకుచున్న పలురూపు!

వంటకముల సువాసనలు నన్ను మిక్కిలి మక్కువపెట్టుచున్నవి! ఇఁడుగో! వీఁ
డొక్కఁడు కటికవాఁడో లేకవంటవాఁడేమో, కోసిన మేకపుఁబొట్టుతిత్తి నిబ్రాఁత
గుడ్డనువలెనుదుకుచున్నాఁడు! వేర్వేరుతీరులఁదీరుపుగాఁ జేరుపేరుకూరలును సూప
కారుఁడు కూరుచుచున్నాఁడు. కుడుములు పిసుకుచున్నాఁడు. అప్పములుపోయు
చున్నాఁడు (తనలో) ఇప్పుడిందుఁ జాల్పడినవన్నియు రండి తినుండయ్యాయని
పాదోదకమిచ్చువారున్న నెంతలెస్స! (మరొక్కచక్కిఁ గాంచి) ఇందు వివిధా
లంకార శోభితులగుచు గంధర్వ సురగణములట్లు గణికాజనులును బంధులగణ
ములును బ్రోవై నిక్కమున కీనాగవాసపులోఁగిలి యానాకవాసమె యనిపించు
చున్నారు! ఓయీ! ఎవరుమీరు? వేశ్యాపుత్రులుగారా?

ంధులులు— మేమా?—

ఉత్సాహ॥ పరపురుషుల వలనఁబుట్టి పడుపుఁదనపుఁ గడుపులన్
పరగృహమ్ము లందుఁదిరిగి పరులకూడు బొక్కుచున్
బరధనములు గోఁజుకొంచుఁ బలుకరాకగుణములన్
బరఁగుదుమిటు గున్నలవలె బంధులులని పరువుతో.

దూ— మఱియెచ్చటికిఁ బోదమమ్మా!

చేటి—రండి! దయచేయుండి! ఇదె యౌవనవన! ఇందుఁజేరుండి!

విదూ— (చొచ్చి కన్నులువిచ్చి) అద్భుతా! అద్భుతా! ఈ యౌవనవనమందును:
రంగురంగుల దుఱంగలించు రతనంపుఁబనుల దోరణములు నీలవేదికలం గట్టఁ
బడి యింద్రాయుధంబుచాయఁ జూపడె. వైడూర్యములు ముత్తియములుఁ బవ
డములుఁ బుష్యరాగములు నింద్రనీలములుఁ గర్కేతనరత్నములుఁ బద్మరాగ
ములు మరకతములు మొదలుగాఁగల రత్నవిశేషముల నొండొంటిఁబోల్చి వాసి
వన్నెలెన్నుచున్నారు విన్నాణంపు శిల్పులు. మాణిక్యములతో నొక్కరుడ బం
గరు కట్టడములు చేయుచున్నారు. బంగరునగలు కాఁబోలు నెత్తిని దారముల
ఘటించుచున్నారు. ముత్యాలపేరులు గూర్చుచున్నారు. వైదూర్యములకు సూ
టిగా జెజ్జములు పొడుచుచున్నారు. శంఖములు మెఱుఁగుపెట్టుచున్నారు. మఱి
యు నితరస్థలములందుఁ బగడములు సానఁబెట్టెదరు. తడికుంకుమము తట్టలలో
నెండఁబెట్టెదరు. కస్తూరిని గాలిపాఱఁబెట్టెదరు. మంచిగంధము పోచ్చుగాఁ
దీసి పరిమళద్రవ్యములతోఁ గలయఁగలిపెదరు. ఒకవంకఁజూడ గణికా కాము
కులకు సకర్పూరముగాఁ దాంబూల మొసఁగెదరు. క్రేఁగంటిచూపు లొల్లయిం
త్రు కొందఱు. నవ్వెదరు వేఱుకొందఱు. నిరంతరముగా సత్కరించుచు మద్య

పానము చేయుచుందురు. వీరు చేటులు. వీరు చేటికలు — ఎడముగా నిలఁబడు వీరెల్లరను పుత్రకళత్రములను గన్నెత్తిచూడక విత్తమెల్ల వేశ్యాజనులపొత్తులో వెచ్చపుచ్చి రిత్తవడి తిచ్చవడు మనుష్యులు. వీరు బోగపుఁదీఁగబోఁడు లింకఁ ద్రాగిన టెంకాయలొట్లు నాకుచు లొట్టలు గొట్టెదరు ఛీ!— ఈపైన నెక్కడకుఁ బోదము?

చేటి— పదండి! పదండి! ఈ యేఁడవ నడవకూడఁ జొచ్చి చూడుండి!

విదూ— (ప్రవేశించి విలోకించి) వహవా! మఝ్ఝారే! భళి! ఈయేడవదానను విహంగవాటికలో లెస్సగ మేనులుగ్రుచ్చుకొని యొండొండు ముద్దిడుకొనుచు సుఖముండునవె పావురపుఁగవలు! కడుపునిండఁ బెరుగన్నముదిన్న బాపనిఁ దలఁపించుచుఁ బంజరపుఁజిలుక సూక్తములు వల్లెచెప్పుచున్నది! ఇదిగో! వలపులు రేఁచు మయినా గోఱవంక ప్రభుసమ్మానమువలనఁ బ్రసారస్వాతంత్ర్యము వడసిన గృహదాసివలెనే మిగులఁ గురకురలాడుచున్నది. అనేక ఫలరసాస్వాదనమువలనఁ బ్రతుష్టమగు కంఠముగల కుంటెనకత్తియలాఁగునఁ (పరపుష్టము) గోకిలమాలాపించెడు. పంజరపరంపర నాగదంతములమీఁద వ్రేలఁగట్టఁబడియున్నవి! లావుకపిట్టలు పోరెడును. వన్నెపులుఁగులు పంజరానఁ బలికెడు. గూఁటిగువ్వలు గూడుకొనెడును. ఇదిగో! ఇంటినెమ్మి వివిధమణిచిత్రితమునా నటునిటు సహర్షముగా నాడుచు సూర్యకిరణములచే సంతసించి ఱెక్కలెగచిమ్మి మేడనూఁగించునట్లున్నది! కామినులపదగతిని నేర్వఁగా మేనులుఁదాల్చి పఱతెంచిన చంద్రకిరణములా యనవెనువెంటఁ దిరుగులాడెడుఁగంటే రాజహంసమిథునములు? ఇవె పెంపుడు బెగ్గురులు పాయముచెల్లిన తలకట్లవలె నావైపీవైపుగా సంచరించుచున్నవి! ఆహా! నానాపక్షిసమూహములును గణికయింట బజాయిదీర్చినవిగదా! కనుకనె యీభోగపుభవంతి నందనవనమువలెనె కనిపించెడును.— ఇటుపిదప నెందఱిగెదము? చూపింపు!

చేటి— నడువుఁడు! నడుఁవుడు! ఇది యెనిమిదవ నడవ! ఇచటఁ బ్రవేశింపుఁడు!

విదూ— (లోఁజొచ్చి కని)— ఓసీ! ఎవరేవీఁడు, పట్టుబయిరవాసము గప్పి నానాలంకారములచేఁ బునరుక్తగతి నెమ్మేనునైసేసియు నంగభంగములచేఁ గాఁబోలు నిటునటు కుంటుకొంచుఁ దిరుగుచున్నాఁడు?

చేటి— ఈతఁడు అమ్మగారి యన్నదమ్ముఁడు.

విదూ— ఎంత తపశ్చరణచేసి వసంతసేనకు భ్రాతగాఁబుట్టెనో! కాదేని, ఎంతెంత యుజ్జ్వలుఁడుగానీ, స్నిగ్ధుఁడుగానీ, సుగంధుఁడుగానీ, శ్మశానవీథి మొలిచిన

సంపగిమొక్కవలె నితనిలోకములో నెన్నరెఱిఁగియుందురు? (వేఱొక్కయెడఁ బరికించి) ఓసీ! ఈయమ యెవ్వరోగదా! పూలపావడ పయ్యెదగప్పి చిక్కం గా నూనెరాచిన కాళ్ళు చెప్పులలోదూర్చుకొని యెత్తుకాళ్ళ పీఁటమీఁదఁ గూర్చున్నది!

చేటి—అయ్యా! ఈమె యేనండీ మా అమ్మగారితల్లిగారు!

విదూ—అహాహా! ఈయపవిత్రడాకిని యుదరవిస్తారము!— అయితే, ఈమెనిఁదు ముందుగా మహాదేవునివలె నెలకొల్పి యీయీగృహమునకు ద్వారము లెత్తినారు!

చేటి—పాడువాఁడా! మా మాతృశ్రీగారి నిట్లు పరిహసింపకుమీ! ఈమెకు నాల్గేసి దినాల కిప్పుడు జ్వరము దగులుచున్నదిగదయ్యా!

విదూ—(పరిహాసముతో) భగవంతుఁడా చాతుర్థికస్వామీ! బ్రాహ్మణుఁడను గనుక నాకుఁగూడ నిట్టియుపచారములు చేయింతువుగాక!

చేటి—ఓరీ హతాశుఁడా! చచ్చెదవుసుమీ!

విదూ—(పరిహసించుచు) ఓసిదాసికూఁతుర! ఎగశురిగి కదలనీని యీబొజ్జకం[illegible] చావే మేలుగాదఁటే!

క॥ ఆసవసీధుసురల చవిఁ।
జేసియె మీమాతగూాలెఁ జెనఁటియవస్థన్।
జూసెనొ మేనునునక్కలు।
చేసికొనున్ జాత్రవేలు సిద్ధముదీనన్॥

ఏమె! మీరు పడవలు నడిపెదరా!

చేటి—లేదయ్యా! లేదయ్యా!

విదూ— అయితే, ఇందునకుఁ జెప్పు! మదనసముద్రములోఁ బ్రేమనిర్మలజలములందు స్తననితంబ జఘనములను కలములనుగాదా మీరు మనసులకెక్కఁ ద్రిప్పుచుందురు? ఇట్లు బహు వృత్తాంతములతో నిండి యెనిమిదిప్రకోష్ఠములుగల వసంతసేనా భవనమును జూచి త్రివిష్టపములు నొక్కస్థలమందుఁ గూడినవనుటకంటె వేరే ప్రశంసింప మాటలు దొరకకున్నవిగదా! ఇంతకునిది గణికాగృహమేనా? కుబేరభవనభాగము గాదుగదా? సరేకాని, మీఅమ్మగారెక్కడ?

చేటి—ఆయమ వృక్షవాటికలోనున్నది. కనుక నయ్యెడకుఁ బోదమురావయ్యా!

[సశేషము.]

వా. వాసుదేవశాస్త్రి.

ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము, ప్రథమాశ్వాసము. (౧౬-పుట శేషము.)

వ॥ అదియట్లుండె నవ్విధంబున వివిధోపచారంబుల సంఘటింపఁ బెంపునం బ్రవర్తిల్లుచుండి యా చండదానవుం డొకానొకనాఁడు సకలసైనిక సన్నాహసంపదం బొదలుచుం గదలి యేతెంచి మదీయ మందిరద్వారంబునఁ దనబలంబుల నించి నిలిచి మాటలాడఁ బనిగలిగివచ్చితినని లోనికిం జెప్పియనుపుటయు నేనును దత్ప్రవేశంబు నడుపందగువారి నియమించితి నప్పుడు॥ ౭౯॥

చ॥ మెఱియలవంటి రక్కసులు మిక్కిలి లెక్కకుమీఱ క్రొవ్వునే।
త్తెఱయఁ దలిర్పఁగా వడివడిం దనవెంటనె ద్వారపాలురన్।
నెఱిచెడ మట్టికొంచుఁ జోరనిర్భర గర్వము నుబ్బు బింకమున్।
మెఱయఁగవచ్చి యాయసురమించె మదగ్రమహాసనస్థితిన్॥ ౮౦॥

చ॥ బలిమిఁ దదీయులప్డు సభామునిముఖ్యుల రెట్టఁబట్టి యా।
తలఁబడవైచుచుం దమకుఁ దామె యవారణఁ దత్తదాసనం।
బులుగొని కూరుచుండిరి తపోధనులున్ సురలున్వెడంగుపా।
టొలయఁగ గ్రుక్కుమిక్కు మనకుండి రొదుంగుచు నక్కడక్కడన్॥ ౮౧॥

ఉ॥ యాదవసింహ నాతలఁపునప్పుడు వారలపాటొకింతయూఁ।
గాదనుదాఁక లేదు గలఁకంబడఁజొచ్చె ఖలుండువీఁడు పెం।
పేదఁగఁజుట్టుముట్టి మమునిద్దఱఁబట్టిన నేదిదిక్కు ప్రా।
మాదికమైన మోసమిది మన్మతికంచు జనించుశంకతోన్॥ ౮౨॥

వ॥ ఏనప్పు డుప్పతిల్లెడు మదికలంక యెఱుకవడకుండ గాంభీర్యంబుఁ దెచ్చుకొని తనకు వస్త్రాభరణాది సంభావన లొనర్చుటకు వారిపిరింబిలిచి నియోగించుచు సంభ్రమించుట కనుంగొని యన్నియువచ్చెం జాలు నిలుమని వారింపుచు నిలింపద్వేషి యిట్లనియె॥ ౮౩॥

గీ॥ వలసినట్లు దివ్యవస్తువు లెల్ల నా। యిచ్చననుభవించి వెచ్చపెట్టి।
ప్రభుత నెరపకకట పరుఁడిచ్చునందాఁక। నెదురుచూచు దైన్యమేల నాకు॥ ౮౪॥

క॥ నీ మంచితనపు నటనల। నే మొగమోడుచు నెఱుఁగ కిట్లుండితిఁగా।
కేమిటికి నాకు నీదువ్య।ధా మోధురి యొందు వినుము తగవరివైనన్॥ ౮౫॥

మత్తకోకిల॥ ఎంతకాలము నీవు నాకము నేలితిచ్చటనుండి నా।
కంతకాలము నేలఁబాడి బిడౌజ కశ్యప మౌనిరా।
ట్సంతతిత్వము మీకు దానవజాతికి న్సరిగాదె నీ।
వింతయుంగని రాజ్యహీనత నేగుమెచ్చటికేనియున్॥ ౮౬॥

గీ॥ ఇట్లు సేయవేని యింద్ర మీరెల్ల నా। చేతిలోనివార దెప్ప నేల।

యిప్రుడపట్టి నిగ్రహించెద నావుడు। సేనునగుచు యాతుధానుతోడ॥ ౮౭॥

గీ॥ నిగ్రహములకేమి నీవును నేము న। న్యోన్యమైత్రిఁబొదలు నట్టి తెఱఁగు।
నడపవలయుఁగాక యొడనిపోనాడుకోఁ। దడవె వేగిరింపఁదగునె యనఘ॥ ౮౮॥

వ॥ దానవేంద్రా నీపలికినట్లు మనమిరువెగలవారమును గశ్యపుసంతానం బగుటంజేసి మన యెల్లవివాదంబులు నతండె తీర్పనర్హుండు గావున నమ్మహామునీంద్రుకడకు నరిగి యతనియెఱుకమీఁద నీకు నాకాధిపత్యంబు నొసంగవలసిన నొసంగెదఁ దొలుత మదీయవచనంబులు విని యిట్టిసైరణవహించి తవి తుదముట్ట నడపక విడిచిపెట్టుట నీయట్టి గట్టిదొరకు నుచితంబే తియ్యనినోరం జేఁదుమేయుట న్యాయంబుగాదని మఱియు ననేకప్రకారంబుల నాడంబఱచి యతని యతివ్యగ్రతకుం బ్రతివిధానంబుగానక యేనపుడ యప్పటికి దొరకిన బృహస్పతిప్రముఖులు సహాయులుగా నమ్మహాదైత్యువెంటం గశ్యపుపాలికేగితి నప్పు డప్పరమతపోధనుండు యజ్ఞదీక్షితుండై యున్నవాఁడుగావున మావివాదంబులు నిజయజనావసానంబునందు విని తీర్చుటకు నియమంబుచేసి యా సురవిరోధిని యథార్థ్వసాంత్వనాలాపంబుల శాంతుంజేసి యిప్పుడు నీవు నీవజ్రపురంబునకుఁ జనుమని యాజ్ఞాపించిన॥ ౮౯॥

ఉ॥ ఇంబడరంగ నియ్యకొనియెన్ రజనీచరుఁ డేమిభాగ్యమో।
యంబుజనాభ యప్పటికి నమ్ముని సత్కృపనేము నేమిచె।
ప్పం బులినోరికండవిడిపడ్డగతిం దలపట్టిచూచుకొం।
చుం జెనుచేటు దప్పెననుచుం దివికేగితి మెయ్యనొయ్యనన్॥ ౯౦॥

చ॥ అడరి మహోద్ధతత్వమున నద్దనుజుం డెపుడేమఱించి పైఁ।
బడునొ యెఱుంగరాదు సురపట్టణరాజ్యసుఖాశయేర్పడ।
న్విడిచితి నింకనీవు తలనిండఁగ నర్థమువోసితేని నే।
నడుగటు పెట్టఁగావెఱతు నచ్యుత నిన్నునె కొల్చియుండెదన్॥ ౯౧॥

వ॥ అనుటయుఁ గర్ణంబులు మూసికొని వాసుదేవుండు॥ ౯౨॥

ఉ॥ పాడిఁదొఱంగఁజన్నె యొకపట్టునఁ గొల్చెదనంచు నెంత మా।
టాడితి సర్వదైవతకులాధిప యోడలు బండ్లవచ్చు బం।
డ్లోడలవచ్చు నొండొరుల కొక్కొకచో ననువైనతావులం।
గూడుట యిష్టబంధులకుఁ గ్రొత్తయె యిత్తఱి నింతయేటికిన్॥ ౯౩॥

ఉ॥ ఎన్నఁగఁదొల్లి యీకొలఁది యే బలురక్కసు లెందఱెంద ఱ।
త్యున్నతిఁగ్రొవ్వి త్రుళ్ళరు బిడౌజ తుదిం జెడిపోరవాఁడ్రు వీఁ।

డున్నిజనాశ కాలము కడున్నికటంబగుడుం న్నలంగఁ జే।
నెన్నిను నింతసత్పురుష చిత్తమునొచ్చిన రిత్తవోవునే॥ ౯౪॥

మ॥ వసుదేవుం డిపు డధ్వరంబొకటి నిర్వర్తింప నుద్యుక్తమా।
నసుఁడై నాఁడదియుక్ ద్వదర్థమ కదానాకేశ యాకార్య మె।
వ్వ సమాప్తంబగు నంతనుండియు వరప్రోల్లాసి నాదుష్టరా।
త్మసు సాధించుటకుం బ్రయత్నముఁ దగంగావింత మేకాగ్రతన్॥ ౯౫॥

క॥ నీవు నుపాయాన్వేషముఁ। గావింపుచునుండు మల్పకార్యంబదిగా।
దేవెరవునఁ దత్పురిచొరఁ। గావలయునొ యెవ్వరోర్వఁగలరో వానిన్॥ ౯౬॥

వ॥ అని యింద్రుఁ వీడ్కొలిపి వేడ్కఁ భాసిల్ల వాసుదేవుండు వసుదేవ యజ్ఞనిర్వహణ
ధూర్వహుం డయ్యె నంత॥ ౯౭॥

సీ॥ నిఖిలదేశాయాత నృపతి భూషాకర్ష రేణుసంపోషిత క్షోణికంబు।
మహితావ భృథలాభ మహిమధన్యత్వభా గ్జలదర్శితాపూర్వ సౌష్ఠవంబు।
వరమంత్రతంత్ర హవ్యద్రవ్యషాడ్గుణ్య సంభృతానల నవౌజ్జ్వల్యకంబు।
సన్నుతసాన్నాయ్య సౌరభ్య సంపదా ధ్యంభవిష్ణు ప్రపూతానిలంబు।
హోమధూమానురంజిత ద్యోతలంబు। నగుచువసుదేవునధ్వర మతిశయిల్లె।
భవ్యలీలా మహాభూతపంచకమున । కొక్కొక విశేష మొసఁగుచు నొప్పమీఱి॥

శా॥ అత్యయ్యంబగు పెంపుఁదాల్చును దపోయజ్ఞక్రియామల్ తదీ।
య క్షేమంకరనామ సంస్మరణ పుణ్యావాప్తి నాఁ బుండరీ।
కాక్షుం డచ్యుతుఁ డాదిపూరుషుఁడు ప్రత్యక్షాకృతిం దానె సం।
రక్షింపం బెనుపొందు యజ్ఞమునకున్ బ్రాశస్త్య మింకేమనన్॥ ౯౯॥

వ॥ అది యట్లుండె నతండు యాగసమాప్తిసమయంబున సమస్తదేశా యాతులైన
బంధుమిత్రాదులం దత్తదర్హ సంభావనలచేతం బ్రీతులం జేయుచున్న యత్తఱి
భద్రుండను నటుం డచ్చటికివచ్చి యత్యద్భుతంబగు నర్తన ప్రవర్తనంబునం బరి
తోషంబు నొందించి సభాసదులయిన మునులచేత వివిధంబులైన వరంబులు నిత
రులచేతం బారితోషికంబులైన యంబరాభరణ ముఖ్యంబులుఁ గైకొనుచు వారిని
వేఱువేఱ యనేకప్రకారంబులం బొగడుచుం బ్రవర్తిల్లుచున్నంత॥౧౦౦॥

చ॥ కలికి పిసాళినవ్వు లెసఁగ న్నటుధూర్తులు గొందఱొండొరుం।
దలకొన నెచ్చరించి తమ దండపుఁగోలల నున్న మాఱుగోఁ।
చులు వెసఁబుచ్చివైచి కడుసొంపులుగాఁ బొగడించుకోఁజుమీ।
తలఁపఁగ నిప్పుడింత తెగుదారుల మైతిమి భద్రనాపుడున్॥ ౧౦౧॥

క॥ ఎలనవ్వాలయఁగ నాతఁడు। కలయఁగ నవిచట్టి పట్టి గంభీరపుఁ జే।
రెలుఁగొప్ప నో హూహూయని। పలుమఱు నెగరంగవైచి పట్టుచు వేడ్కన్॥
సీ॥ వేదసౌరభములు వెదచల్లఁగలశుచి బ్రాహ్మణజాతి కోరకములార।
పరిశుద్ధి మెఁపొందు బ్రహ్మవర్చస పావకస్ఫూర్జితస్ఫులింగంబులార।
యరయనట్టిక సికలంతలయ్యును బింకమున బ్రహ్మశిఖముట్టు ప్రోడలార।
దఁటుమాటలకు ధౌర్త్యమునకు నానతిపడినట్టి సత్ప్రాజ్ఞులార।
చిన్నవడుగులార వెన్నుని వామనత్వంబు నభినయించు తండ్రులార।
మీప్రసాదమిది సమృద్ధికారణము మా। కఖిలకార్యముల మహాత్ములార॥ ౧౦౩॥
వ॥ అని పొగడినవవ్వి యవ్వటువులు దుండగంబున॥ ౧౦౪॥
గీ॥ ఓరియాటకాఁడ యీరీతియ ఱపులా। పొగడుటనఁగ మెచ్చుపుట్టదిందు।
మగుడఁబుచ్చుకొనఁగఁ దగదునీవంటిన। గోఁచులిప్పుడు పుచ్చుకొనక చనుము॥
వ॥ అనుచుఁ దలంగిపోక యిట్టునట్టుం జుట్టుమెట్టాడు చిట్టివడుగుల నానట్టువ నగవునుం గోపంబుఁగదుర నదలించుచుం దనమేళగాండ్ర నాలోకించి యిబ్బాలకులు మనవాలకపుసొమ్ములందు నేమేనియు నపహరించుటకు నట్టాడుచున్నవారు మీరలీమ్రుచ్చుల నెచ్చరికం గనుపెట్టుకొని యుండుఁడనుటయు నదరిపడుచు నప్పడుచులు గడుసుఁదనంబున నతని నధిక్షేపించి॥ ౧౦౫॥
సీ॥ ఏముమ్రుచ్చులమె యూహింప మ్రుచ్చుఁదనాల పుట్టినయిండ్లు మీబోంట్లుకాక।
యాటవాండ్రనినమ్మి యనుమతింపఁగనెట్టి పురమైననశ్రమంబుననుజొచ్చి।
పగలెల్లనాటల బ్రమయించుచును సందుగొందులెల్ల నెఱిఁగికొనుచు రేలు।
కన్నగాండ్రగుచు నగళ్ళుప్రవేశించి యందునెంతటివార లడ్డమైనఁ।
జక్కడఁచుచుఁ జేముగ్రుక్కి నపాటిగా। నిష్టమైన యర్థమెల్లఁబడసి।
బ్రతుకుచునికి మీస్వభావమింతయును దప్పదు యథార్థమనుచుఁ బలుకుటయును॥
మ॥ వనజాక్షుం డపు డింద్రకార్యము దెసన్వర్తిల్లు చిత్తంబుతో।
నునికి న్వజ్రపురంబుఁజొచ్చుట కుపాయాన్వేషియై యున్కిఁ జే।
సి నిజాపేక్షకు నుత్తరంబుగ గ్రహించె న్విప్రవాక్యం జనా।
ర్దన యన్మాట యథార్థమైపరఁగఁ దద్వాక్యక్రమం బంతయున్॥ ౧౦౭॥
వ॥ ఇవ్విధంబున విశ్వంభరుండు వటువచనంబు లుపశ్రుతిగం జేకొని తదనుసారంబున వజ్రపురప్రవేశంబును వజ్రనాభవినాశంబును నతిసుకరంబులుగా మనంబున నిశ్చయించుకొని తత్ప్రయోజనంబునకు నరుగ నర్హుం డెవ్వఁడోకో యనువిచారంబునం బ్రవర్తిల్లెనటమున్న యమరనాయకుండు దనుజాపాయంబునకు నుపాయంబు

భావించి దేవశైవలినీ విహార మహారస తరంగితాంత రంగంబులగు చక్రాంగం
బుల రావించి సగౌరవంబుగా నిట్లనియె॥ ౧౦౯॥

గీ॥ హంసవరులార మాకొక్కయవసరంబు। గలిగిపిలిపించితిమి మీరుగలుగుటకును।
ఫలముమీచేతనైన యీపనికొదవుట। గావునవినుండు వివరింతుఁగార్యసరణి॥

క॥ మము వజ్రనాభుఁడనియెడు। నమరరిపుఁడు పఱచినట్టి యాపాట్లుసమ।
స్తము మీరెఱుఁగుదురేకద। క్రమముననవి చెప్పనేల ఖగవరులారా॥ ౧౧౧॥

గీ॥ మాకనిపుడువాని మర్దించుయత్నంబు। గలిగియున్నయది ప్రకాశమైన।
నెగ్గుపుట్టుఁగాన నీరహస్యంబుమీ। మనసునందె కట్టుకొనఁగవలయు॥ ౧౧౨॥

క॥ మాకంటె వాఁడుమునుపుగ। నేకార్యము సేయఁగలఁడో యెఱుఁగముమీరల్।
జోకగఁ దప్పరి మెలఁగుచు। నాకేదొకపనికి వేగునడపఁగ వలయున్॥ ౧౧౩॥

చ॥ ప్రతిదివసంబు వానినగరంబునఁ బుట్టు విశేషము ల్భువ।
స్థితిపసన్నియుండెలిసి మాకెఱిఁగించుట మీప్రయోజనం।
బితరులచేతఁగాదిది తదిష్టములేక చొరఁగరాదుమా।
రుతమునకైనఁ దప్పర మొరల్పొరఁజాలమి చెప్పనేటికిన్॥ ౧౧౪॥

క॥ మీరాకపోకలింపు సు।రారాతికిఁ గేళి దీర్ఘికాదులకు నలం।
కారములు మీవిహారము। లారయ నేరికి నతిప్రియంబులు కావే॥ ౧౧౫॥

వ॥ అనుటయు నాపులోమజానల్లభునకు శుచిముఖి వల్లభుండను మరాళతల్లజుం డుల్ల
సిత వదనుండగుచు నెదుటనిలిచి దేవా యీవేళ కావజ్రనాభుండు ప్రాభవాభి
మాన బునఁగన్నుగానమిఁ దన్నుఁదానెఱుంగకున్నవాఁడు నాకుఁజూడ నిప్పటిక
కా దెప్పటికి నప్పరమతామసుం డింకనీవంకకుం గదలిరా నెఱుంగఁడనితోఁచు
చున్నయది యైనను మానసంబున దేవర దేవకార్యంబేమియు నేమఱకుండునది
యిదియంతయు నింతకుమున్న వజ్రపురినుండి యేముగొందఱము వచ్చితిమిగానఁ
గానంబడిన యర్థంబు విన్నవించితి నెంచిచూడం గింపిదూనంబుగా వాని రాజ్య
సంపదయుఁ దుదకువచ్చినది యిది మదీయజాయవలన వినంబడియెఁ దద్విశేషం
బును దానిచేత విన్నపంబు చేయించెదనని తనచెలువం బిలిపించి బలరిపుం గని
పించి నీవు నాకువినిపించిన వజ్రనాభు రాజ్యావసాన సామీప్యంబు స్వామికి నే
మియుం గొఱంతపెట్టక విన్నవింపుమనుటయు నాశుచిముఖి శతమఖున కభిముఖి
యై యిట్లనియె॥ ౧౧౬॥

చ॥ తడవులఁబట్టియేము సతతంబును బోదుము వానిపీటికిన్।
గడు మతిచాలమిం గడుపుఁ గక్కుఱితి న్సురలోకనాథ మా।

యెడఁ గలయట్టి తప్పిది సహింపుము పక్షులమాట నొక్కవెం।
బడి నిదిచెల్లెఁగాక రిపుప్రాంతము చేరెడువార లాప్తులే॥ ౧౧౪॥
వ॥ ఏ మనుంబోక మానెదమని తలంతుమేని॥ ౧౧౫॥
సీ॥ గగనస్రవంతిలోఁ గలసువర్ణాబ్జంబు లందుమేలేర్చి తానపహరించి।
మానసంబుశరాత్మ మానసంబునుబోలె నిస్సారసత్వంబు నెరయఁజేసి।
బిందుసరంబులోఁ గుందనపుందమ్మి పేరు లేకుండంగఁ జెల్లగించి।
సౌగంధికాఖ్య కాసారంబు జలమాత్రశేషమై దీనతఁజెందఁజేసి।
మఱియుఁగల దివ్యసరసులు నెఱయఁజెఱిచి। తనదు కేలిదీర్ఘికలందుఁ గనకనలిన।
జాతులెల్ల నాటించినాఁ డాతఁడింద్ర।యటుచనక మేఁతనడుచునే హంసములకు॥
వ॥ అదియట్లుండె నట్లువజ్రపురంబునంగల కొలంకులిం దటాకంబులం గేళాకూళుల బొడ్డనబావుల నడ్డపెట్టులేక విహరించుటకు వజ్రనాభుముదల యడిగి తజ్జలాశయంబు లన్నింటికి నస్మదీయ సంక్రీడనంబు కలిమి యలంకారంబగుట యెంచి యతండంగీకరింప యథేష్టవిహరణంబుల నహరహంబునుం బ్రవర్తిల్లుచున్నయేము నిన్నఁ గన్యాకాంతఃపురంబున నొక్క సరోవరంబునం బరఁగుతఱి సామ్రాజ్యలక్ష్మీ సాక్షాత్కారానుకారిణియైన యొక్క కన్యకామణి తన చెలికత్తియతోడం దత్తటంబునం గ్రొత్తపరిగుత్తి మొత్తంబుల నత్యంతంబు చెలువొందు గురివిందపొదరింట నొంటినుండి యవ్వాలుగంటితోడ॥ ౧౨౦॥
చ॥ కమలదళాక్షిదో వినవుగా కలయొక్కటిగంటి వేకువన్।
సమధికమైన యద్భుత మొనర్చుచునున్నది యెన్నికొన్న లో।
కమునను గన్నవిన్నయది గాదదికొంత నిజంబుకొంత స్వ।
ప్నము ననిపల్కి సిగ్గుకతనన్ మఱిచెప్పక దాఁచె దాఁచినన్॥ ౧౨౧॥
క॥ ఒట్టిడుకొంటివిగదనీ। కెట్టిరహస్యంబుదాఁప నేననిమనలో।
నిట్టివిగలవాయని చెలి। యట్టేతప్పదన విరచితాంగీకృతయై॥ ౧౨౨॥
వ॥ ఆకలకంఠి తనకల సకలంబు నకలంక సౌహార్దంబున నిట్లని వినిపించె॥ ౧౨౩॥
చ॥ హిమగిరిరాజకన్య పరమేశ్వరి నాకల సుప్రసన్నయై।
విమల దరస్మితామృతము వెల్లువ చెక్కులఁ బిక్కటిల్ల నన్।
మమతను జేరఁగాఁబిలిచి మక్కువచే ననునొక్కకేల మే।
నిమురుచు నీకు నొక్కమగనిన్ ఘటియించితినంచుఁ బల్కుచున్॥ ౧౨౪॥
సీ॥ సంకల్పమాత్రతత్క్షణసన్నిధాపితం బగు చిత్రఫలకంబునందునొక్క।
పురుషు నత్యాశ్చర్యతర రూపలావణ్య గాంభీర్య శౌర్యాది శుంభదఖిల।

గుణమునఁ గొమరొందు కొమరుఁ బ్రాయపువాని వ్రాసి యితండె నీవల్లభుండు।
ప్రద్యుమ్నుఁడనియెడు ప్రభుకుమారుఁడు మీకు నిద్దఱకును జనియించినట్టి।
పుత్త్రుఁడీపురి యేలు నోపఁడఁతియనుచుఁ। బలికెనట నేను నచటి పెద్దలుగ ఱపఁగ।
మ్రొక్కి యనిపిలినఁటయిందు నిక్కమగుచుఁ। బడఁతియున్నది తచ్చిత్రఫలకమిపుడు॥

మ॥ అనుచు న్నెచ్చెలితోడ నచ్చెలువ యిట్లత్యద్భుతస్వప్నముల్।
వినిపింప న్నికటంబున న్నెలఁగుచున్ వింటిన్సురాధీశ దా।
నన యే నెన్నిక నిర్ణయించితి మదిం దథ్యంబుగా వజ్రనా।
భునకుం గాలముచేరువాట యిది నీబుద్ధిన్ వివేకింపుమా॥ ౧౨౬॥

సీ॥ ఆయింతిఁ బ్రద్యుమ్ను జాయగాఁబలికిన గౌరిమాటకు బొంకుగలుగదనుము।
దనుజవిరోధి పుత్త్రునకు నాదుష్టదైత్యుఁడు తనంతఁ దనూజ నొసఁగఁడనుము।
ప్రద్యుమ్నుఁడెట్లు ప్రభావతిపతియైన దానవునకుఁ బోరుతప్పదనుము।
వజ్రపురము ప్రభావతికొడుకేలుట యసురకు జయమైనఁ బొసఁగదనుము।
చిత్రఫలకంబు ప్రత్యక్షసిద్ధమగుటఁ। జేసి యాకల యధికవిశ్వాసయోగ్య।
మదియు వేకువఁగావున నచిరభావి। ఫలము దేవేంద్ర నీవెంచి తెలిసికొనుము॥

వ॥ ఆకన్నియపేరు ప్రభావతియగుటయు నది వజ్రనాభుని కూఁతురగుటయుఁ దదీయ స్వప్నకథనానంతర ప్రవృత్తంబులయిన యమ్మత్తకాశినుల యుత్తరప్రత్యుత్తరంబులవెంబడి నెఱుంగంబడియె నవియుం గొన్ని వివరించెద భవదీయ కార్యోపకారిణియైన యశంబుగలిగిన గ్రహియించునదియని యాయంచగరిత యకుంచిదంచిత సహజమాధురీధురీణ వాణీరామణీయకంబు కార్యకామనీయకంబున నినుమడించి బిడౌజుని బిడౌజుం జేయుచుండ నిట్లనియె॥ ౧౨౭॥

క॥ వినుమట్లు తనదుకల చెప్పిన యాయమఁ జూచి దానిప్రియసఖి యనయం।
బును వెఱఁగందుచు మెచ్చుచు। వనితా నీవెంత భాగ్యవతివే యనుచున్॥ ౧౨౯॥

వ॥ శిరఃకంపం బొనర్చి॥ ౧౩౦॥

గీ॥ మునుపు గౌరివరంబుచేతనె జనించి। తబల నీవు నిన్గన్న మీయమ్మ నేను।
మట్టిదిట్టిది నాఁజన్నె యగజనీవు। నింత మెప్పించుకొంటివి నీకెవ్వరీడు॥ ౧౩౧॥

చ॥ వలిమల యాఁడుబిడ్డ కలవచ్చి యనుగ్రహ మెంతయేనియుం।
గలుగక యిట్లు చిత్రఫలకంబున నీకు లిఖించియిచ్చునే।
చెలువుని నింతదృష్టముగఁ జెప్పెద నొండొక పోఁతుటీఁగకున్।
బొలయఁగ రానిచోట నిదిపుట్టుట నెగ్గగు నీదుతండ్రిచేన్॥ ౧౩౨॥

గీ॥ చిచ్చులేకచిముడు పచ్చరిఁడీసుద్ది। వజ్రనాభుఁ డోర్చ్చువాఁడెయకట।

యగజపేరుపెట్టి యతివయెవ్వతెయింత। చేసెననుచు మమ్ముఁ జెందుఁదొలుత॥

క॥ ఆచిత్రఫలకమెవ్వరు। చూచిన వెలివిసరియుపుడు సుబ్బేదునది సీ।
వేచూచుచేసు జూచుట। యోచంచలనయన యింతయు నెఱుంగుదువే॥ ౧౩౪॥

చ॥ ఇతరులురాకమున్న యదియెక్కడఁబెట్టిన జానవో సుశీ।
ఘ్రితఁ గొని తెమ్ము తల్లి ఖితుఁ గన్నులఁ జూచినదాఁక నామనం।
బతిముదితంబుగా దగజయారసి యెవ్వని వ్రాసెనో సురూ।
పతపసనీకుజోడయిన భవ్యుఁడు దర్శభుఁడెల్ల సృష్టిలోన్॥ ౧౩౫॥

వ॥ అనవుడు నక్కాంతయిక్కడ నొక్కచిగురుం బోదరుటీఱమినిడిన దానని యా
క్షణంబ తెచ్చి నెచ్చెలియుం దాను నప్పలక కప్పఁ బావడ యొడిలించి॥ ౧౩౬॥

చ॥ కలకలనవ్వినట్లు తెలికన్నుల నిక్కము చూచినట్లు తోఁ।
బలుకఁగడంగినట్లు కడుభావగభీరత లబ్బినట్లు పెం।
పొలయఁదనర్చి జీవకళ యుట్టిపడన్ శివ వ్రాసినట్టి యా।
చెలువున కాభిముఖ్యము భజింపఁదలంకెను దాను బోఁటియున్॥ ౧౩౭॥

ఉ॥ చిత్తరువన్న నిశ్చయము చే నెమరుండి మొగంబుచూడ మో।
మెత్తుచు సత్యపుంభ్రమసమృద్ధిని గ్రమ్మఱుఁ దత్క్షణంబ లో।
నొత్తుచుఁ దత్తరంబుఁ ద్రపయున్ మగుడంగ నిరీక్షణేచ్ఛఁ బో।
మొత్తును భర్తచూపు దనుమోచుట దోఁచిన నోసరిల్లుచున్॥ ౧౩౮॥

గీ॥ వెఱయుఁ ద్రపయు లోనుగఁగల విఘ్నసమితిఁ।
గడుఁగలఁగి పోకయుండఁదా నడుమనడఁచు।
నేచి చిత్రతా నిశ్చయ మెచ్చరింప।
నింతిక్రమమునఁ బ్రియునిరూపెల్లఁ జూచు॥ ౧౩౯॥

వ॥ అత్తలోదరి చెలికత్తెయు నత్యంత విస్మయాయత్తచిత్తయై యొక్కింత తడవు
చూచి యిట్లనియె॥ ౧౪౦॥

ఉ॥ ఇంత చెడంగు లోకమున కెవ్వరికున్నది యంబ తానిజా
త్యంతిక నైపుణీమహిమ యెంచక వ్రాసెనొ యేమొ కాక యా।
వింతయుఁ గూడ దీతని సృజించియె జోడుగఁ గోరి సమ్మదా।
నెంతయు నేర్పుమీఱ నజుఁడిట్లు సృజించె నినుం బ్రభావతీ॥ ౧౪౧॥

వ॥ అనుటయు నక్కాంతాతిలకంబు॥ ౧౪౨॥

[సశేషము.]

పింగళి-సూరన్న.

జంతుస్వభావచరిత్రము. [౨౨-పుట శేషము.]

ఇంత పెద్దజాతి కోఁతులు హిందూదేశమునం దిప్పు డెక్కడను ఉన్నట్టు కానఁబడవు. కాని "చింపంజీ" కోఁతివంటియు "ఉరాంగుఉటాను" కోఁతివంటియు రెండుజాతుల కోఁతుల యెముకలగూళ్ళు పాంచాల దేశములోని శివాలిక పర్వత ప్రాంతములయందు కానఁబడినందున, పూర్వమట్టి వాలిడికోఁతు లీభరతఖండమునం దుండెననుటకు సందేహము లేదు. ఇప్పు డీహిందూదేశములోనున్న వాలిడికోఁతులలో నాలుగడుగులకంటె నెక్కువ యెత్తైనది లేదు. ఉత్తర హిందూస్థానములోని మణిపురము, కాచారిము, అస్సాము మొదలయిన దేశములయందుఁ గానఁబడెడి యొకజాతి వాలిడికోఁతి దాదాపుగా మూడడుగులయెత్తుండును. దాని శరీరమంతయు నల్లగానుండి కనుబొమలుమాత్రము తెల్లగానుండునుగాన దీనిని తెల్లబొమ్మల కోఁతియందురు. అయినను వీనిలోఁ గొన్నిటికి రంగుమాఱియు నుండును. ఇవి మందలుగానుండి పర్వతములయందు మహావేగముతో క్రిందికిమీఁదికి నడుచును. ఇవి భూమిమీఁద నడుచునప్పుడు ముందుచేతులు మీఁదికెత్తుకొని మనుష్యులవలె వెనుకటి రెండుకాళ్ళమీఁదనే నడుచును. ఇవి పండ్లు, ఆకులు, సాలెపురుగులు, పక్షిగ్రుడ్లు, పక్షిపిల్లలు, మొదలయినవానిని భక్షించును. వీనిధ్వని మనుష్యుని కంఠస్వరమువలె నుండును. ఇవి యుదయకాలమునందు గుంపులుగాఁగూడి యఱచును.

హిందూదేశమునం దుండెడు వాలిడికోఁతులలో నింకొకజాతిది తెల్లచేతుల కోఁతి యనఁబడును. ఈజాతికోఁతికి కాళ్ళును చేతులును తెల్లగానుండితక్కిన భాగమంతయు నల్లగానుండును. వీనికి మొగముచుట్టును వలయాకారముగా తెల్లని వెండ్రుకలుండుటయేకాక మీసములును గడ్డమునుకూడ తెల్లగా నుండును. వెండ్రుకలులేని ముఖభాగమంతయు నల్లగా నుండును. నిలుచున్నప్పుడు దీనియెత్తు రెండడుగులవరకుగాని యంతకంటె కొంచెము హెచ్చుగాని యుండును. ఇది టెనాసరము, అరకాను, మలయపర్యాయద్వీపము, మొదలయిన ప్రదేశములయందుండును. ఇవి యాఱు మొదలుకొని యిరువదివఱకునుగల గుంపులుగానుండును. ఇవి సాధారణముగా మనుష్యులవలె నొక్కపిల్లను, కొన్నిసమయములయందు రెండుపిల్లలను, పెట్టును. ఏడుమాసముల యీడువచ్చువఱకును పిల్ల తల్లికడుపు నంటిపట్టుకొనియుండి, ఆవల మెల్లమెల్లగా తిరుగనారంభించును. ఈజాతికోఁతులలో నాలుగడుగుల యెత్తుగలదాని నొకదానిని తానుచూచినానని యొకానొకరు వ్రాయుచున్నారు. ఈకోఁతులను "గిబ్బను"జాతిగాఁ జెప్పుదురు. ఇవి మొదట వివరింపఁబడిన మూడుజాతులకంటెను మిక్కిలిచిన్నవి.

ఈ గిబ్బనుజాతి వాలిడికోఁతు లాఫ్రికాఖండమునందు విస్తారముగా నున్నవి.

ఇవి యూరపు ఖండములో నొక్క జిబ్రాల్టరు నందు మాత్రము కానఁబడుచున్నవి. ఇవి కొండలలో నివసించుచు రాళ్ళసందులనుండు తేళ్ళు జెఱ్ఱులు మొదలయిన పురుగులను భక్షించుచుండును. మృత్యుప్రాయమైన తేలుకొండిని తలఁచుకొన్నవారికిది యత్యాశ్చర్యముగా తోఁచవచ్చునుగాని, యీకోఁతి తేలుకంటఁబడిన తోడనే తన చేతిని శరవేగమున దానికొండిమీఁదికిఁ బఱపి గోళ్ళతో నిమిషములో విషముగలపూసలను త్రుంచివేసి యాతేలును మనుగుడుపు పెండ్లికొడుకు పిండివంటల నారగించునట్లు సుఖపారణచేయును. ఈజాతికోఁతులకు తోఁకలు లేకపోయినను వీని చేతులు మహావానరములు మొదలయిన వానికివలె నతిదీర్ఘముగానుండక శరీరమునకు తగినట్లుగా నుండును. సుమిత్రద్వీపమునం దీజాతికోఁతులు మిక్కిలి చులుకైనవి కొన్నిగలవు. అవి మిక్కిలి దూరము దుముకఁగలవు. ఈకోఁతి మనుష్యునిగాని ఘాతుకమృగమునుగాని చూచి బెదరినప్పు డతివేగముగా చెట్టు కొనకొమ్మకెగఁబ్రాఁకి కొమ్మపట్టుకొని యురువడికలుగుటకయి రెండుమూడుసారులు వెనుకకు ముందుకు నూగి యొడిసెలనుండి విడిచిన రాయివలె రెండవచెట్టు కొమ్మమీఁదికి గుఱితప్పకుండ దుమికి, ఈప్రకారముగానే యొకచెట్టుమీఁదినుండి యొకచెట్టుమీఁదికి గాలిలో పక్షివలె నెగరి, కన్నుమూసి తెఱచునంతలో నదృశ్యమగును. ఈకోఁతు లీప్రకారముగా నొక్కొకసారి ముప్పది మొదలుకొని నలువదియడుగుల దూరము వఱకును దుముకునని చూచినవారు చెప్పుచున్నారు. ఈవాలిడికోఁతులలో వేనికిని మనము సాధారణముగాఁ జూచెడి యీదేశపు కోఁతులకువలె ఆహారమును నిలువచేసికొనుటకు దౌడలలో సంచులుండవు.

రెండవజాతి కోఁతులు హ్రస్వవాలము లనఁబడును. హ్రస్వవాలములనఁగా పొట్టితోఁకగలవని యర్థము. ఈజాతిలోఁ జేరిన కుక్కమూతికోఁతు లాఫ్రికా ఖండమునందు విస్తారముగా నున్నవి. అవి మందలుమందలుగా వచ్చి పొలములమీఁదను తోటలలోనుపడి, ధాన్యములను పండ్లను దొంగిలించి మిక్కిలి చెఱుపును గలుగఁజేయును. అవి బందిపోటు దొంగలవలెవచ్చి ధాన్యాదులను కొల్లగొను విధము క్షేత్రస్వాములకుఁ దక్క మిగిలినవారికి మిగుల వినోదకరముగా నుండును. ఈ-మందను నడపుటకయి నాయకుఁడుగా నొక గద్దతికాఁడుండును; అంతేకాక క్షేత్రపాలకులు మొదలయిన వారిరాకను తెలుపుచు కావలికాచుటకయి వేగులరుందురు ధాన్యాదులను గోసి దౌడసంచులలో నింపుకొనియు, కాయలను పండ్ల గోసి చేతులలోను నోళ్ళలోను పెట్టుకొనియు, పెండలము మొదలయిన దుంపలను వ్రేళ్ళతో పెల్లగించియు, ఈకోఁతులు క్షణకాలములో తాముప్రవేశించిన పొలము

నంతను నాశము చేయును. ఈసమయములో పొలము కాపులుగాని యితరులుగాని వచ్చి యీ నాలుగుచేతుల దొంగలను తఱుమ యత్నించినపక్షమున, తమ పిల్లలను స్త్రీలను కొల్లగాండ్రను ముందు పంపివేసి నాయకులుగానుండు గండుకోఁతులు వీరభటులవలె ప్రతిఘటించి నిలిచి యుద్ధమునకు సిద్ధమగును. మనుష్యులు వానిజోలికి పోకుండు నంతవఱకును కలియఁబడక తమదారిని పోఁజూచునుగాని మనుష్యులు వానినెదిరించిన పక్షమున, అవి మిక్కిలి భయంకరములైనవియు నపాయకరములయినవియు నగును. పులిమొదలయిన ఘాతుక మృగములకువలెనే వానినోళ్ళలో నిడుపైన పెద్దకోఱ లుండును. ఆకోఱలుచూచి చిఱుతపులివంటి క్రూరమృగముకూడ దానితో నెదుటపడి పోరాడుటకు భయపడును. ఆకోఱలు కత్తులకంటెను వాడులయి దౌడలబలముచేత మిక్కిలి యుపద్రవకరములుగా నుండును. కోపము వచ్చినప్పు డీకోఁతి శత్రువుమీఁదికి దుమికి నాలుగుచేతులతోను పట్టుకొని గొంతుక్రోవి నిరుదౌడలమధ్యను నిఱికించి కోఱలీవలినుండి యావలకు దిగునట్లు నొక్కును. నిడుదలైన యావాడికోఱలు మెడకండలలోనుండి యీటెలవలె దిగి యొండొంటిని కలిసికొనుటచేత వానికా పెట్టిబలమయిన జంతువునకును ప్రాణాంతమగును. అయినను, ఆత్మరక్షణార్థము తక్క బహిరంగముగా నీవానరములు చిఱుతపులులు మొదలయినవాని నెదిరింపవు. చిఱుతపులుల కీకోఁతులు మిక్కిలి భయపడును. ఇంతబలిష్ఠములైన కోఱలును దౌడలునుగల కోఁతులతో నెదుటఁబడిపోరాడుటకు సాహసింపక చిఱుతపులులు ముచ్చులవలెరాత్రులయం దీకోఁతులు మైమఱచి నిద్రించుచున్న సమయములో కావలివారల కన్నుగప్పి చప్పుడుచేయక మెల్లగాప్రాకిపోయి తక్కినవి మేలుకొనులోపల దుర్బలమయిన పిల్లనో యాఁడుదానినో యొకదాని నీడ్చుకొని పాఱిపోవును. ఈకోఁతులు కొన్నిసమయములయందు పొలములకు కుక్కలుగాని మనుష్యులుగాని కావలియున్నప్పుడు మందగాలోకినిరాక యంచెలంచెలుగా వెలుపలనుండి గడితేఱిన రెండుమూడుకోఁతులుమాత్రము కావలివారికిఁ దెలియకుండ నిశ్శబ్దముగాకంచెలోనియేసందునుండియో పొలములోదూఱివేవేగముగా నారకినన్ని పండ్లు మొదలయినవానిని త్రుంచి యవి తమసమీపమునందున్నవాని కందియ్యఁగా నాపయివి వానిపయివానికిని వానిపయి వటుపయియున్నవానికిని నందిచ్చుచు రాఁగా నంచెలమీఁద దొంగసొత్తును నిమిషములో స్వస్థానము చేర్చును. ఆఫ్రికా ఖండములోనే "మాండ్రిల్" అనఁబడెడి యీ జాతిలోఁజేరిన యొకవిధమయిన కోఁతిగలదు. వానిబొచ్చుకొన్నిభాగములయం దింద్రధనుస్సువలె విచిత్రవర్ణము కలగా నుండును. వీనిబుగ్గలయందు సీమకోడికివలె నెఱ్ఱని కండలుండును. కో

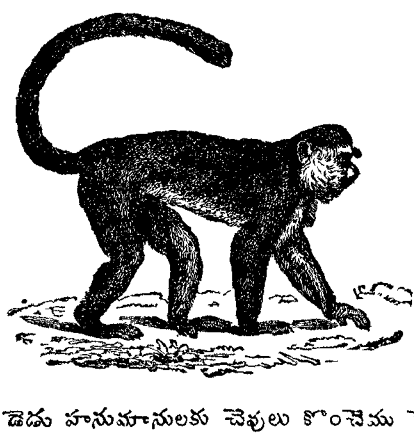
పము వచ్చినప్పు డామాంసఖండము లుబ్బి మఱింత యెఱ్ఱగాను నీలవర్ణముకలవిగాను నగును. ఈకోఁతులును మిక్కిలి భయంకరములైనవే. ఇవి మందలుగానుండి నేర్పుతోను శూరత్వముతోను పోరాడును. కాఁబట్టి యివి వసించు ప్రదేశములయందు వాసముచేయు జనులు వీనికి మిక్కిలి భయపడుదురు. ఆయుధపాణు లయినవారు సహితము పులి మొదలయిన క్రూరజంతువులమీఁదికిఁ బోవునంత చొరవతో వీనిమీఁదికిఁ బోవసాహసింపరు. ఇఁక నిరాయుధులయియున్నవారిమాట చెప్పనక్కఱయే లేదు. సదా సంఘీభవించియుండు వీని ధాటికితాళఁజాలక యేనుఁగువంటి మహాజంతువుసహితము పలాయనమగును.

ఈ పొట్టితోఁకకోఁతు లొకతెగవి యుత్తరహిందూస్థానమునందును సింహళద్వీపమునందును విస్తారముగా నున్నవి. ఇవి హనుమంతజాతికోఁతులు కాకపోయినను, జనులు వీనిని గౌరవముతోఁ జూచి యేమియల్లరిచేసినను హానిచేయక యోర్చుకొనియుందురు. భక్తులీమర్కటములకు దేవాలయములలో నివాసము లేర్పఱతురు. బృందావన మర్కటము లనఁబడెడి యీజాతికోఁతులు కృష్ణుని జన్మభూమియైన మథురకు సమీపమునందు మందలుగా నున్నవి. మథురాపురమునకు సమీపమునందలి యొకగ్రామములో నీవానరముల పోషణము నిమిత్తమయి నానావిధ ఫలవృక్షములతోను నిండియున్న తోఁటలునూటికంటె నెక్కువగావిడిచిపెట్టఁబడియున్నవి. ఈ తోఁటల సంరక్షణముకొఱకు ధనికులయిన భక్తులు ధనదానముచేసి స్థిరవసతు లేర్పఱిచియున్నారు. ఈవిధముగానే యింకొకజాతి వానరములకు కూచిబేహారు దేశములో కాపులు తమపంటలో పదవభాగమును విడిచిపెట్టుచున్నారఁట! అక్కడి కాపులు తా మేపయిరుపెట్టినను పంటకాలములో పయిరుకోసి తమ తొమ్మిదివంతులను దీసికొని పదవభాగమును పొలములలో కుప్పలువేసియుంచఁగా మర్కటములువచ్చి తమభాగమును గొనిపోవునఁట! ఉత్తరహిందూస్థానమునందున్న యీ జాతికోఁతులను బంగాళాకోఁతులని పిలుతురు. ఇవి ఘూర్జరదేశమునందును, వంగదేశమునందును, ఉత్కలదేశమందును, ఖాండవవనమునందును, ఆంధ్రదేశమునందు గోదావరివఱకును, కానఁబడుచున్నవి. ఇవి మిక్కిలి చుఱుకైనవి; ఆటలు మొదలైనవి సులభముగా నేర్చుకొనును. ఉత్తరహిందూస్థానమునం దంతటను కొందఱువానరముల నూరూరఁద్రిప్పి వానిచేత ననేకవినోదములు చేయించి జీవనము చేయుచున్నారు. ఈదక్షిణదేశమునందు సహితముకోఁతుల కనేకములైనయాటలను నేర్పి వానిచేత నాడించుచుండఁగా కోఁతులభాగవతమును మనమప్పుడప్పుడు చూచుచున్నాము. ఇవి యరణ్యములలో నుండక తోఁటలకును నదులకును చెఱువులకును సమీ

మునందున్న చెట్లమీఁద వసించుచు పండ్లు కూరగాయలు మొదలైన వానికి మిక్కిలి చెఱుపును గలుగఁజేయుచుండును. ఇవి యల్లరిపిల్లకాయలవలెఁ దమలో నొండొరులతో పోరాడుచు, కిచకిచలాడుచు, క్రిందమీఁదపడుచు, తోఁకలుపట్టి యీడ్చి యొండొంటిని బాధించుచు, మర్కటచేష్టలు తఱచుగాఁ జూపుచుండును. ఈవానరములలో పెక్కుతెగలు హిందూదేశమునందలి పెక్కుభాగములయందు వసించుచున్నవి. హిమవత్పర్వత ప్రాంతములయందు వసించువానికి హిమాలయమర్కటములని పేరు. నీలికోఁతులనికాని కొండముచ్చులనికాని వాడఁబడెడి యొకజాతి వానరములు మళయాళదేశమునందును, గోదావరినదికిదక్షిణమునను, గానఁబడుచున్నవి. వీనికి తోఁక కొంచెము పొడుగుగా నుండును. మొగము నల్లగా నుండునుగాని నాసటియందుఁగాక తక్కిన మొగముచుట్టును తెల్లనివెండ్రుకలు పొడుగుగా దట్టముగానుండును. వీనిశరీరము రెండడుగులకంటె కొంచెముతక్కువగా నుండును.

మూఁడవజాతి కోతులు దీర్ఘవాలము లనఁబడును. దీర్ఘవాలములనఁగా పొడుగుతోఁకగలవి. వీనితోఁకలు శరీరమునకంటె మిక్కిలి పొడుగుగా నుండును. మన భరతఖండమునందున్న యీవానరములలో హనుమంతజాతి మిక్కిలి ప్రసిద్ధమయినది. చక్కగానెదిగిన హనుమానులు ముక్కుమొదలుకొని తోఁకమొదటికి మూఁడునాలుగడుగుల పొడుగుండును. తోఁక దేహమునకంటెను పొడుగుగా నుండును. ఈవానరముయొక్క వర్ణము మనము సాధారణముగాఁ జూచెడుపండుకోఁతివంటి రంగుకలదిగానే యుండునుగాని వీపుపొడుగునను నల్లని చాఱయుండును. ఈజాతివానరములే పూర్వకాలమునందు రామరావణయుద్ధములో రామునికి తోడుపడి రాక్షసులతో యుద్ధముచేసెనని చెప్పుదురు. అందుచేత నీహనుమానులయందు హిందువుల కత్యంతభక్తి కలిగియున్నది. ఇవి యేయల్లరిచేసినను జనులు వానిజోలికిపోక నమస్కరించి యూరకుందురు. కాఁబట్టి యీవానరములు నిర్భయముగా గ్రామములయందు వీధులలో సంచరించుచు, గ్రామములోని తోఁటలన్నియు తమవేయయినట్లు మనసువచ్చిన తోఁటలో ప్రవేశించి పండ్లుమొదలయినవి యథేష్టముగా ననుభవించుచు, అంగళ్ళలోని ధాన్యాదులను దమసొత్తయినట్లుగా నంగడివాండ్రనేమఱించి భక్షించుచు, ఇండ్ల నడికొప్పులమీఁదికెక్కి లోపలికిగాలిపోవుటకు మార్గము లేర్పఱుచునట్లుగా పెంకులుతిరుగవేసి నలుగఁద్రొక్కుచు, సర్వాధికారము చెల్లించుచుండును. గ్రామస్థులు వీనిబాధ పడలేక తమయిండ్లమీఁద ముండ్లకంపలు మొదలయినవి వేసికొందురు. జనులేహానిచేసినను వీనిని కొట్టకపోవుటయేకాక యెవ్వఁడయిన మతాంతరుఁడీకోఁతిని హింసించినపక్షమున గ్రామ

స్థులందఱును వానిమీఁద దండెత్తుదురు. ఇవి మఱ్ఱిచెట్లమీఁదను మామిడితోఁపుల యందును సాధారణముగా వాసము చేయును. వీనికి పాములన్న మిక్కిలి భయము. అయినను పాముల నివి విస్తారముగా చంపివేయును. ఇవి పాము చుట్టచుట్టుకొని నిద్రపోవుచుండఁగా చూచినపక్షమున చప్పుడుచేయక మెల్లగా సమీపమునకుఁ బోయి మెడపట్టుకొని క్రిందఁబడవైచి, వెంటనే తామునుదుమికి సమీపమునఁ గానఁబడు రాతితో పాముతల చితుకఁగొట్టి చంపును. ఇవి వేఁటగాండ్రకుఁ గూడ కొంతయుపయుక్తముగా నుండును. ఇవి యడవులలో పెద్దపులిని జూచినప్పుడొక విధమయిన వింతధ్వనిచేయుచు పులి గడ్డిలోఁగాని చెట్లలోఁగాని పోవుమార్గము ననుసరించి యొకచెట్టుమీఁదినుండి యొకచెట్టుమీఁదికి దుముకుచుండును. దానిని బట్టి వేఁటగాండ్రు పులియొక్కజాడను కనిపెట్టి గుఱిపెట్టి చంపుచుందురు. ఈ హనుమానునికి మూతియు, చెవులును, అఱకాళ్ళును, నల్లగానుండును. ఇవి యుత్తర హిందూస్థానమునందంతటను గలవు ఇవి మాంసభక్షణము చేయక పండ్లను, ధాన్యములను, దుంపలను, గింజలను, తిని జీవించును. ఇవి మందలుగా నుండును. ఒకొక్కగుంపున కొక్కొక్కగద్దతికాఁడు నాయకుఁడుగానుండును. ఒకగుంపుతో నొక గుంపునకు యుద్ధము పొసఁగినప్పుడు తక్కినవన్నియు చూచుచు నిలువఁబడఁగా నాయకులుగానున్న వానరములు మాత్రము పోరాడును. ఒక గద్దతికాఁడోడిపోయి చచ్చినపక్షమున, ఆగుంపు గెలిచినగుంపులోఁగలిసి యాగద్దతికాని యాజ్ఞకు

లోఁపడి మెలఁగును. ఈప్రక్కనువేయఁబడిన పటమువలన హనుమానుని రూపమును దెలిసికోవచ్చును. ఈజాతికోఁతులెప్పుడును నీటికి సమీపమునందు వాసము చేయుచుండును. అవి చెట్లమీఁద నున్నను, కొండలమీఁదనున్నను, భూమిమీఁద నున్నను, ఎక్కడ నున్నను మిక్కిలి చుఱుకుగా నుండును. అవి యొకచెట్టుమీఁదినుండి యొకచెట్టుమీఁది కిరువది ముప్పది యడుగుల దూరము దుముకఁగలవు. దక్షిణ హిందూస్థానమునందుండెడు హనుమానులకు చెవులు కొంచెము పెద్దవిగాను, వెండ్రుకలు పొడుగుగాను, ఉండును. కనుబొమలమీఁది రోమములు పొడుగుగా కుచ్చువలె నుండును. ఇవి ఘాట్సుసముద్రతీరమునందు నెల్లూరువఱకును, మహిసూరుదేశములోను, సింహళ

ద్వీపమునందున్న, ఉన్నవి. వీనికాళ్ళును, చేతులును, నల్లగానుండవు. దీనికి తెలుఁగు భాషలో గండంగియని పేరు. నీలగిరులయం దీజాతివే నల్లనివిగలవు. వానిశరీరము రెండడుగుల పొడుగుండును, తోఁక మూఁడడుగులుండును. ఆప్రాంతములయందు వసించెడు కొండవాండ్రు వానిని బాధింతురుగనుక, అవి మనుష్యులనుజూచిన బెదరి పరుగెత్తును; వానికంఠస్వరము మిక్కిలి గంభీరమయినది. మన హిందూదేశమునం దెలుగుబంటికోఁతులు, తెల్లకోఁతులు, మొదలయిన నానాజాతులకోఁతులు గలవు. వానినన్నిటి నిందు వివరించుట యనావశ్యకము. వానిలోఁ గొన్నిటి కుపాయము లును తెలివియు నధికముగానుండును. కొంతకాలముక్రిందట మళయాళదేశములో నొక పెంపుడుకోఁతిని నడుముకు గొలుసువేసి గడకుచుట్టియున్న యినుప యుం గరమునకు కట్టిరి. అది మనసువచ్చినప్పుడు గొలుసునీడ్చుకొని పయికి ప్రాకి పోయి గడమీఁదఁ గూరుచుండుచుండును. అది గడమీఁదనున్నప్పుడు పెంచినవా రన్నము తెచ్చి గడమొదట పెట్టఁగా, అది దిగివచ్చులోపల కాకు లన్నముమీఁద పడి తినమొదలుపెట్టెను. అదిచూచి కోఁతి యింకొకనాఁడు కాకులన్నము తినుచుండఁ గా రోగమువచ్చి చచ్చినట్లునటించి కన్నులుమూసికొని చేతులుజాఱవిడిచి గడపై నుండి మెల్లగాజాఱి దబుక్కునపడి యన్నముపెట్టిన మూకుడుకడ కాలుచేయిగద ల్పక ప్రాణముపోయినట్లు పడియుండెను. అది పయినుండిపడఁగానే కాకులన్నియు నెగిరిపోయినను, అది కదలమెదలకుండుటచూచి చచ్చినదనుకొని కాకులు మెల్ల మెల్లగావచ్చి యన్నము తినసాగెను. అప్పుడు కోఁతి కన్నులు తెఱచి మెఱుఁగుమెఱ సిన ట్లొకకాకిమీఁదికి దుమికి పట్టుకొని తక్కినకాకులు చూచుచుండఁగా దాని యీకె లూడఁబెఱికి మెడ నులిపి దానిని వానివైపునకు విసరివైచెను. నాఁడు మొ దలుకొని కాకులు దానికిపెట్టిన యన్నమువద్దకు వచ్చుట మానివేసెను.

అమెరికాఖండమునందలి కోఁతులు పెద్దవి కాకపోయినను మిక్కిలి యందమైనవి. వానిలో నొకజాతిని సాలెకోఁతు లందురు. దేహమునకు తగినట్టుగా నుండక కాళ్ళునుచేతులను సాలెపురుగులకాళ్ళవలె మిక్కిలి సన్నముగా నుండుటచేత వానికీపేరు గలిగినది. ఈప్రక్క పటములోఁ జూపఁబడిన చిన్న కోఁతి సాలెకోఁతి జాతిలోనిదే. అమెరికా ఖండములోని వానరములకన్నిటికి తోఁకలు పొడుగుగానుండును. మనదేశపు మర్కట

ములనువలె వానికితోఁక లలంకారమాత్రములుగా నుండక చేతులవలెనుపయుక్తము

లుగా నుండును. అయిదవచేయి యనఁదగిన యీతోఁకను చెట్టుకొమ్మకు చుట్టఁబెట్టి యూగులాడియాడి తోఁకపట్టువిడిచి దానివిసరుచేత కోఁతి చేరువచెట్టుకొమ్మను చేతులతో పట్టుకొని దానిమీఁదికి పోఁగలదు. అంతేకాక యవిచేతులు పట్టని సందులు మొదలయినవానిలో తమతోఁకను జొప్పించి యందలివస్తువులను తోఁకకొనతోఁ బట్టుకొని పయికిఁ దీయఁగలవు. ఈవానరములెప్పుడును నూఱుల కొలఁదిఁ జేరి మందలుగా నుండును. ఈమంద తాముచేసెడి ప్రయాణములో నేదయిన కొండయేటినిగాని కాలువనుగాని దాఁటవలసివచ్చినప్పుడు మందకునాయకత్వమువహించిన పెద్దకోఁతి ముందుగాఁ బరుగెత్తుకొనిపోయి యాయేటి కిరుప్రక్కలను చెట్లెక్కడ మిక్కిలిసమీపముగా నుండునో యాస్థలమును జూచివచ్చి యాగుంపు నచ్చటికిఁ దీసికొనిపోవును. అప్పుడు మిక్కిలి బలమయిన కోఁతియొకటి యీవలియొడ్డున నీటిమీఁదికి వంగియున్న చెట్టుకొమ్మకు తనతోఁకను చుట్టఁబెట్టి తలక్రిందుగా వ్రేలును; అంతట మఱియొక బలమైన వానరమువచ్చి మొదటి వానరము నడుమునకు తనవాలమును జుట్టఁబెట్టి తలక్రిందుగా వ్రేలును; తరువాత మఱికొన్నిబలమయిన వానరము లొకదానితరువాత నొకటిగా పయికోఁతులమీఁదుగా దిగి వాలములతో నొకదానినొకటి పట్టుకొని యడుగుదానిచేతులు భూమినంటువఱకును కోఁతులగొలుసుగా నేర్పడి వ్రేలును; అడుగుది తన చేతులబలముచేత నూఁచి యుయ్యాలవలె నూఁగుచుఁ గొంతసేపటి కావలియొడ్డుననున్న చెట్టుకొమ్మను గట్టిగాఁబట్టుకొనును. అంతటఁ దక్కినవానరములన్నియు క్రొత్తగా నేర్పఱుపఁబడిన యా కోఁతులవంతెనమీఁదినుండి యేటిని దాఁటి యావలిచెట్టుమీఁదినుండి క్రిందికిదిగును. అటుపిమ్మట మొట్టమొదట నీవలియొడ్డుకొమ్మను తనతోఁకతోఁ బట్టుకొన్న వానరము తనతోఁకపట్టును వదిలివేయఁగా, కోఁతులగొలుసు రెండవయొడ్డుననున్నచెట్టునకు వ్రేలును. అప్పుడు కోఁతు లొకటితరువాతనొకటి తమపట్టును వదలివేసి మరల మందగాఁ జేరి గద్దఱికొనివెంటఁ దాము పోఁదలఁచుకొన్న స్థలమునకుఁబోవును. ఈవానరములు మనుష్యులు చేయుచుండఁగాఁ దాముచూచిన పనినెల్లను చేయఁ బ్రయత్నించుటచేత, అక్కడి జనులు దానివలని లాభమునుబొంది వానిచేత గొబ్బరిచెట్ల కాయలను కోయించుచున్నారు. అవి లేఁతకాయలను గోయక ముదురుకాయలనుమాత్రమే కోసి క్రిందఁబడవేయఁగా జనులు వానినన్నిటిని పోగుచేసి యిండ్లకుఁ గొనిపోవుదురు. [సశేషము.]

కం. వీరేశలింగము.

ఆంధ్రకవులచరిత్రము, మధ్యకవులు. [౨౪-పుట శేషము.]

శాపోహించె విరోధుల న్గహన శైలారోహముం జేయఁగన్॥—పారిజాతాపహరణము.

శిలా తామ్ర శాసనాదులవలనఁ దెలియవచ్చెడు పయివిధముగాఁగాక యీ వంశవిషయమై పలువురు పలువిధముల పరస్పర విరుద్ధముగా వ్రాసియున్నారు. అందొకవిధము నిందుక్రిందఁ గనఁబఱిచెదను —

	మొదలు—వఱకు.		మొదలు—వఱకు.
హరిహరరాయలు.	౧౩౩౬—౧౩౫౦	వీరప్రతాపరాయలు.	౧౪౭౭—౧౪౮౧.
బుక్కరాయలు.	౧౩౫౦—౧౩౭౯	మల్లికార్జునరాయలు.	౧౪౮౧—౧౪౮౭.
హరిహరరాయలు.	౧౩౭౯—౧౪౦౧	రామచంద్రరాయలు.	౧౪౮౭—౧౪౮౮.
విజయబుక్కరాయలు.	౧౪౦౧-౧౪౧౮	విరూపాక్షరాయలు.	౧౪౮౮—౧౪౯౦.
వల్లబుక్కరాయలు.	౧౪౧౮-౧౪౩౪	నరసింహరాయలు.	౧౪౯౦—౧౪౯౫.
గౌడదేవరాయలు.	౧౪౩౪-౧౪౫౪	నరసరాయలు.	౧౪౯౫—౧౫౦౪.
రాజశేఖరరాయలు.	౧౪౫౪-౧౪౫౫	వీరనరసింహరాయలు.	౧౫౦౪—౧౫౦౯.
విజయభూపతి.	౧౪౫౫-౧౪౫౬	కృష్ణదేవరాయలు.	౧౫౦౯—౧౫౩౦.
ప్రౌఢదేవరాయలు.	౧౪౫౬-౧౪౭౭		

ఈపట్టిక యొక్కటియే చాలవఱకు శిలాతామ్ర శాసనములలోని కాలము ననుసరించి యున్నది.

కృష్ణదేవరాయలు జన్మించిన దినముగాని సంవత్సరముగాని సరిగాఁ దెలియదు. కృష్ణరాయల జనన మొకరు ౧౪౬౫వ సంవత్సరమునం దనియు, ఇంకొకరు ౧౪౮౭వ సంవత్సరమున దనియు వ్రాసియున్నారుగాని యం దేదిసత్యమయినదియు నిశ్చయించుట కాధారము లేవియు దొరకలేదు. ౧౮౨౯వ సంవత్సరములో కావలి వేంకట రామస్వామిగారు కలకత్తానగరమునందుఁ బ్రచురించిన దక్షిణ హిందూదేశ కవుల చరిత్రములో కృష్ణరాయలు తన నలువదవయేట శాలివాహన శకాబ్దముల ౧౪౪౬వ సంవత్సరమునందనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౫౨౪వ సంవత్సరమునందు మృతినొందినట్టు వ్రాసియున్నారు. దీనినిబట్టి చూడఁగా నీ రాయలవారు హూణశకము ౧౪౮౪వ సంవత్సరమునఁ బుట్టిన ట్టేర్పడుచున్నది. అల్లసానిపెద్దన్న చెప్పినట్టి చాటుధారగా వచ్చుచున్న యీక్రింది పద్యమునుబట్టికూడ కృష్ణదేవరాయల మృతికాల మించుమించుగా దీనితో సరిపోవుచున్నది గనుక, మన కింతకంటె మంచి యాధారము దొరకువఱకును రాయలవారి జన్మకాలము ౧౪౮౪వ సంవత్సరముగా నమ్మవచ్చును.—

ఉ॥ భోరున యాచకప్రతతి భూరివిపద్దశ నొందుచుండఁగా।
నారయ శాలివాహనశకాబ్దము లద్రియుగాబ్ధిసోములం।
దారణవత్సరంబున నిదాఘుదినంబున జ్యేష్ఠశుద్ధ ష।
ష్ఠీ రవివాసరంబున నృసింహుని కృష్ణుఁడుచేరె స్వర్గముౘ।
ద్వారకనున్న కృష్ణుఁ డవతారసమాప్తము నొందు కైవడిౘ॥

ఈపద్యమునుబట్టి శకాబ్దములు ౧౪౪౭టికి సరియైన హూణశకము ౧౫౨౪వ సంవత్సరమునఁ గృష్ణరాయ లంతరించినట్లు కానఁబడుచున్నను, ౧౫౩౦వ సంవత్సరమువఱకు నాతని దానశాసనములు విస్తారముగా నున్నందున శాసనములను బరీక్షించిన యిప్పటివారతఁడు ౧౫౩౦వ సంవత్సరమునందే మృతినొందెనని నిశ్చయించి యున్నారు. ౧౫౨౬, ౧౫౨౭, ౧౫౨౮వ సంవత్సరములయం దచ్యుతదేవరాయల దానశాసనములు సహితము రెండుమూడు కానవచ్చుచున్నను, అవి కృష్ణరాయల జీవితకాలములోనే చేయఁబడినవి కావచ్చును. కృష్ణదేవరాయల తండ్రియైన నరసింహరాయనికి తిప్పాంబయనియు, నాగమాంబయనియు, ఇద్దఱు భార్యలుగలరు. ఆయిరువురలో తిప్పాంబ పట్టపురాణియనియు, నాగమాంబభోగకాంతయనియు, చెప్పుదురు. కొన్నిశాసనములయందుఁగూడ నిట్లేకానఁబడుచున్నది. ఆయిద్దఱు భార్యలలో తిప్పాంబకు వీరనృసింహరాయలును, నాగమాంబకు కృష్ణదేవరాయలును, పుట్టిరి. నరసింహదేవరాయల కోబమాంబయని యింకొకభార్య యున్నట్టును, ఆమెకచ్యుతదేవరాయలు పుత్రుఁడయినట్టును, శాలివాహన శకము ౧౪౫౯వ సంవత్సరమునకు సరియైన హూణాబ్దము ౧౫౩౭ హేవళంబి సంవత్సరమున చిత్తూరిమండలములోని నారాయణపురము నొకబ్రాహ్మణునికి దానమిచ్చుచు నచ్యుతదేవరాయలు వ్రాసియిచ్చిన తామ్రశాసనములోని యీక్రింది వాక్యములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది.—

తిప్పాజీ నాగలాదేవ్యో కౌసల్యా శ్రీసుమిత్రయోః।
జాతౌ వీరనృసింహేంద్ర కృష్ణరాయ మహీపతిః॥
అస్మాదోబాంబికాదేవ్యా మచ్యుతేంద్రోపి భూపతిః॥

కృష్ణదేవరాయలతండ్రి నరసింహరాజే మధుర శ్రీరంగపట్టణము మొదలయినవానిని జయించి తద్దేశముల నాక్రమించినట్లు పారిజాతాపహరణములోని యీక్రింది పద్యమువలనఁ దేటపడుచున్నది —

సీ॥ కుంతలేశ్వరుఁడు చిక్కుపడంగ విద్యాపురంబుఁ జైకొని నిజప్రౌఢి నెరపెఁ।
బారసీకునకు దుర్భరమానవత్వంబుఁ దొలఁగించె మానవదుర్గసీమఁ।

జోళవల్లభునకు సురవధూ మధురాధరములిచ్చి మధురాపురంబుగొనియె।
శ్రీరంగపట్టణసీమ ఖడ్గ నటీవినోదంబు హొవనేంద్రునకుఁజూపె।
వతఁడు నుతికెక్కె రామసేత్వంతరాళ।
కలిత షోడశదాన విఖ్యాతయశుఁడు।
మండలీకరమేఘ మార్తాండబిరుదుఁ।
డీశ్వరాధిపు నరసపృథ్వీశ్వరుండు॥

౧౫౦౯వ సంవత్సరమునకు సరియైన శాలివాహనశకము ౧౪౩౦ శుక్ల సంవత్సర వైశాఖ మాసమునందు సింహాసనమునకు వచ్చువఱకుఁగల కృష్ణరాయని చరిత్రము విశ్వాసార్హమైనదేదియు తెలియదు. వీరనృసింహరాయఁడు పైని జూపు ప్రేమము కంటెఁ దండ్రి కృష్ణరాయనియెడ నధిక ప్రేమమును జూపుచువచ్చెననియు, అది చూచి సహింపలేక వీరనృసింహరాయని తల్లి తన సపత్నీపుత్రుని జంపింపఁ బ్రయత్నింపఁగా మంత్రియైన తిమ్మరుసాజాడఁ గనిపెట్టి యాతనిని దాచి ప్రాణమును రక్షించి కాపాడె ననియు, తరువాతఁ గొంతకాలమునకు నృసింహదేవరాయ లుబ్బుజబ్బుచేత బాధపడుచుఁ బ్రాణావసానకాలమునందుఁ గొడుకులను బిలిచి తన ప్రేలియుంగరమును దీసికొన్నవాఁడు రాజ్యార్హుఁడని చెప్పినప్పుడు తక్కినవారు తీయుట కుపాయము తోఁచక యూరకుండఁగాఁ గృష్ణరాయలు తన చేతి ఖడ్గముతో జనకుని వ్రేలు నఱికి యుంగరమును గైకొనెననియు, ఆతని సాహసమునకు మెచ్చి తండ్రి యాతనినే పట్టాభిషిక్తుని జేయ నియమించి దేహనియోగమును బొందెననియు, కథలు చెప్పుదురు. నరసింహరాయని యనంతరమున జ్యేష్ఠుఁడయిన వీరనృసింహరాయఁడే రాజ్యమునకు వచ్చినట్టు కృష్ణరాయని కంకితము చేయఁబడిన మనుచరిత్రాది గ్రంథములే చెప్పుచున్నందున, ఈకడపటి సంగతి సత్యమయియుండదు. కృష్ణదేవరాయఁడు సింహాసనమునకువచ్చిన శీఘ్రకాలములోనే యుద్ధయాత్ర చేసి తన రాజ్యమును నానాముఖముల వ్యాపింపఁజేసెను. దాసీపుత్రుఁడగుటచేత నాతనికి సత్కులీనులగు రాజులెవ్వరును గన్య నియ్యనందున సింహాసనమెక్కునప్పటికి వివాహము కాలేదు. కృష్ణదేవరాయలు ౧౫౧౩వ సంవత్సరమునందు దక్షిణదిగ్విజయయాత్రకు బయలువెడలి మహిసూరు దేశములోని యుమ్మటూరు, శివసముద్రము, శ్రీరంగపట్టణము, లోఁబఱుచుకొని గంగవంశ రాజులనుజయింపఁగా, తరువాత మహిసూరుదేశమంతయు స్వాధీనమయినది. ఈదేశమును జయించినసంగతి పారిజాతాపహరణములోని ద్వితీయాశ్వాసాంతమందలి యీక్రిందిపద్యమునందు సూచింపఁబడినది —

శా॥ సమ్మర్ద క్షమధీ నిబంధనవిధా సంక్రందనాచార్య శూ।

రమ్యన్యాచల వజ్రపాతజగతీ రక్షాంబుజాక్షాశర।
ధ్యమ్మార్గస దశాస్యరాజ్యసమ సహ్యప్రోద్భవాతీరథా।
గమ్మత్తూరి శివంసముద్రపుర వప్రోన్మూల నాడంబరా॥

ఆసంవత్సరమునందే కృష్ణదేవరాయలు నెల్లూరి మండలములోని యుదయగిరిమీఁదికి దండెత్తి, దానికధికారిగానున్న వీరభద్రపాత్రుని పినతండ్రియైన ప్రహరేశ్వర పాత్రుని జయించి యాదుర్గమును సాధించెను. అటుతరువాతఁ గృష్ణరాయల మంత్రియైన యప్పాజీయను నామాంతరముగల తిమ్మరుసు (సాళువతిమ్మరాజు) నెల్లూరి మండలములోని కనిగిరి(కనకగిరి)కి రాజయినట్టియు, ఓరుగంటిప్రతాపరుద్రుని సంతతివారిలోఁ గజపతివాఁడయినట్టియు వీరరుద్రగజపతికిఁ దనకొమార్తెను గృష్ణరాయలకిచ్చి వివాహముచేయుమని సందేశముపంపెను. అతఁడు హీనకులుఁడైన కృష్ణరాయనికిఁ దనపుత్రిక నియ్యనని స్పష్టముగాఁ జెప్పి యటువంటి బలవంతునితో విరోధము పెట్టుకొనుటకు సాహసింపఁజాలక, కొమార్తె నిచ్చెదనని చెప్పి రాయలను మంత్రిసహితముగా రప్పించి, అంతఃపురము చొచ్చినప్పుడు రాజుప్రాణములు గొనఁ బ్రయత్నించెను. కోటలోఁ బ్రవేశించినతరువాత మంత్రియైన తిమ్మరు సీమోసమును గనిపెట్టి రాజుప్రాణములు కాపాడుటకై తాను రాజువేషమును వేసికొని కృష్ణరాయనికి సేవకవేషమువేసి తనవెంటఁ గొనిపోయెను కాని కృష్ణరాయని చేతినున్నముద్రయుంగరమునుబట్టి యతఁడేరాజని యంతఃపురములోనివా రానవాలుపట్టిరి. ప్రాణోపద్రవము సంభవించియున్న యాసమయమునందు ధీమంతుఁడైన మంత్రి యుపాయమువలన రాజుతానును మంత్రియు నెట్లో ప్రాణములు దక్కించుకొని పాఱిపోయి స్వదేశమును జేరినతోడనే సేనలనుగూర్చి కనిగిరిమీఁద దండెత్తివచ్చి వీరరుద్రుని రాజ్యమును, ఆతనిపుత్రికయైన చిన్నాదేవిని గైకొని, ద్రోహియైనయాతనిజంపక కుటుంబసహితముగా వింధ్యపర్వత ప్రాంతములకుఁ దాఱఁదోలెను. వీరరుద్రుని శుద్ధాంతస్త్రీలు వింధ్యాపర్వతము పాలైనసంగతిని మనుచరిత్రమునం దల్లసాని పెద్దన యీరీతిగా వర్ణించియున్నాఁడు —

మ॥ ధరకెంధూళులు కృష్ణరాయల చమూధాటీగతి న్వింధ్య గ।
హ్వరము ల్దూఱఁగఁ జూచి తారచటఁ గాపైయుండుటం జాల న।
చ్చెరువై యొత్తుని వింతచీఁకటులు వచ్చెం జూడరేయంచు వే।
సారిదింజూతురు వీరరుద్ర గజరాట్శుద్ధాంత ముగ్ధాంగనల్॥

కృష్ణరాయలు ౧౫౧౫వ సంవత్సరమునందు పూర్వదిగ్విజయయాత్ర వెడలి, ఆసంవత్సరమునందె కొండవీడు, బెల్లముకొండ, వినుకొండ, బెజవాడ, కొండపల్లి, రాజ

మహేంద్రవరము, మొదలయిన ప్రదేశములను జయించి, ౧౫౧౫వ సంవత్సరమునందు విశాఖపట్టణ మండలములోని భీమునిపట్టణమున కయిదుక్రోసుల దూరములోనున్న పొట్నూరివద్ద రాతి జయస్తంభమును వేయించి, ఆమండలములోని వీరవల్లి తాలూకాలోని వడ్డాదిజయించి, ఉత్కలదేశములోని కటకపురమువఱకును బోయి కటకపురమును గాల్పఁగా, కళింగదేశాధిపతియై యోఢ్రదేశమును బాలించుచున్న ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు తనకూమార్తెయైన తిరుమల దేవిని రాజునకిచ్చి వివాహము చేసి సంధిచేసికొనెను. అందుచేతఁ గృష్ణదేవరాయలు రాజమహేంద్రవరము వఱకును గల కళింగదేశమును మరలఁ బ్రతాపరుద్రదేవుని కిచ్చివేసి, ౧౫౧౬వ సంవత్సరాంతమున కాంచీపురము ప్రవేశించెను. ఈతని ప్రథమభార్యయైన చిన్నాదేవికి అన్నపూర్ణాదేవియనియు నామాంతరము గలదు. ఈతనికిఁ దిరుమలదేవియు నన్నపూర్ణాదేవియు నిద్దఱుభార్యలగుటను గృష్ణదేవరాయలు తాను రచియించిన విష్ణుచిత్తీయమునం దిట్లు తెలిపియున్నాఁడు —

క॥ ఆవిభు ననంతరంబ ధ।
రావలయముఁ బూనితీవు రహిమైఁ దిరుమ।
ల్దేవియును నన్నపూర్ణా।
దేవియుఁ గమలాబ్జముఖులు దేవేరులుగన్॥

ఈతఁడు పూర్వదిగ్విజయ యాత్రలో సింహాచలమును దర్శించినప్పుడు భార్యాసహితముగాఁ జేసిన దానములను గూర్చి సింహాచల దేవాలయములో నేడవ స్తంభముమీఁదఁ జెక్కించిన యీక్రిందియంశమును విశాఖపట్టణ మండలచరిత్రమునుండి తీసికొనుచున్నాను: —

"శుభమస్తు శ్రీమన్ మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వర మూరురాయరగండ ఆదిరాయ విజయభాషాగిత ప్రవరరాయర గండ యవనరాజ్య సంస్థాపనాచార్య శ్రీ వీరప్రతాప కృష్ణదేవ మహారాయలు విజయనగరాన సింహాసనస్థులై పూర్వదిగ్విజయయాత్రకు విచ్చేసి ఉదయగిరి, కొండవీడు, కొండపల్లి, రాజమహేంద్రవరం మొదలయిన దుర్గాలు సాధించి సింహాద్రికి విచ్చేసి స్వస్తి శ్రీ విజయాభ్యుదయ శాలివాహన శకవర్షంబులు ౧౪౩౮ అగు నేటి ధాతసం॥ చైత్ర బ ౧౨ స్థిరవారాన సింహాద్రినాథు దర్శించి తమతల్లి నాగాదేవమ్మగారికిన్ని తమ తండ్రి నరసరాయుని గారికిన్ని పుణ్యముగాను దేవునికి సమర్పించిన కంఠమాల ౧-కి ముత్యాలు ౯౯౧ వజ్రమాణిక్యాల కడియాలజోడు ౧-టి శంఖచక్రాల పతకం ౧-న్ని పయిడిపళ్ళెం ౧-న్ని తూకాలు గ ౮౮౯౯-౨ కాని మాడలు గ ౨౦౦౦ తమ దేవి చిన్నాదేవమ్మగారిచేత

ను సమర్పించిన పతకం ౧-కి గ ౫౦౦ తిరుమలదేవమ్మగారిచేతను సమర్పించిన పతకం ౧-కి గ ౫౦౧ యింతమట్టుకు సమర్పించిన ధర్మశాసనము.”

కృష్ణరాయల విజయములనుగూర్చి పారిజాతాపహరణమునందును, మనుచరిత్రమునందును జెప్పఁబడిన కొన్నిపద్యముల నిందుదాహరించుచున్నాను.—

“చ॥ మునుకొని కొండవీటికడ మూఁకతరుమ్రుఁడు కృష్ణనందను
న్మనసిజునింజయించె నదిమానుషమే నరసేంద్రు కృష్ణరా
య నృపతి కొండవీటికడ సాహవభూమిఁ బ్రతాపరుద్ర నం
దనుఁడగు వీరభద్రుఁ గరుణామతిఁగాచె జగత్ప్రసిద్ధిగన్॥
చ॥ నెలకొని కృష్ణరాయ ధరణీవిభుఁ డుత్కల భూమిపాలుతోఁ
గలననెదిర్చి హస్తికరకాండతతుల్మసకంపుఁజాములై
మలసినచోటఁగూడిన సమగ్రయశోవసనంబుగప్పి తా
వలవఁగఁజేసె భూసతిని వశ్యవిధిజ్ఞుఁడుగాన నేర్పునన్॥
సీ॥ ఉదయాద్రివేగ నత్యుద్ధతిసాధించె వినుకొండమాటమాత్రనహరించెఁ
గూటముల్పదరంగఁ గొండవీడగలించె జల్లముకొండ యచ్చెల్లఁజెఱిచె
వేలుపుకొండ నుద్వృత్తి భంగముసేసె జల్లిపల్లె సమగ్రశక్తిఁగాల్చె
గినుకమీఱ ననంతగిరి క్రిందుపడఁజేసె గంబంబుమెట్టు గ్రక్కునఁగదల్చె
బలనికాయము కాలుమట్టుల నడఁచుఁ
గటకమును నింక ననుచు నుత్కలమహీశుఁ
డనుదినమ్మును వెఱచు నెవ్వానికినతఁడు
రాజమాత్రుండె శ్రీకృష్ణరాయ విభుఁడు॥”—పారిజాతాపహరణము.
“సీ॥ తొలుదొల్తనుదయాద్రిశిలఁదాఁకితీంద్రించునసిలోహమున వెచ్చనయిజనించె
మఱికొండవీడెక్కి మాఱ్కొనినలియైన యలకసవాపాత్రు నంటిరాఁజె
నటుసాగి జమ్మిలోయఁబడిపేగ దహించెఁ గోనబిట్టేర్చెఁగొట్టానఁదగిలెఁ
గనకగిరిస్ఫూర్తిఁగరఁచె గౌతమిఁ గ్రాఁచె నవుల నాపొట్నూరురవులుకొనియె
మాడెములుప్రేల్చె నొడ్డాది మసియొనర్చెఁ
గటకపురిఁగాల్చె గజరాజు గలఁగిపఱవఁ
దోఁకచిచ్చననౌర యుద్ధురతఁ గృష్ణ
రాయ బాహుప్రతాప జాగ్రన్మహాగ్ని॥

*   *   *   *   *

చ॥ అభిరతిఁ గృష్ణరాయఁడు జయాంకములన్ లిఖియించి తాళస

స్నిభముగఁ బొట్టునూరికడఁ నిల్పిన కంబము సింహభూధర।
ప్రభు తిరునాళ్ళకుందిగు సురప్రకరంబు కళింగమేదినీ।
విభు నపకీర్తికజ్జలము వేమఱుఁబెట్టి పఠించునిచ్చలుక్॥—మనుచరిత్రము.

పూర్వదిగ్విజయయాత్ర చేసివచ్చినతరువాత మూఁడు సంవత్సరములవఱకును కృష్ణదేవరాయలు యుద్ధము లేవియుఁ జేసినట్టు కానఁబడదు. అతఁ డాకాలమునందంతటను విద్యావ్యాసంగమునందు ప్రొద్దుపుచ్చుచుండెను. అల్లసాని పెద్దన తన స్వారోచిష మనుచరిత్రమును, నంది తిమ్మన్న తన పారిజాతాపహరణమును, ౧౫౧౮వ సంవత్సరమునకు తరువాతను ౧౫౨౦వ సంవత్సరమునకు లోపలను కృష్ణదేవరాయని కంకితము చేసిరి. ౧౫౧౯వ సంవత్సరాంతమునందు బీజపుర మహమ్మదీయులతో యుద్ధము చేసి, ౧౫౨౦వ సంవత్సరమునందు సుల్తానయిన యేడిల్‌ఖానుని జయించెను. ఈయుద్ధవార్త పూర్వోక్త రెండుగ్రంథములయందు నుదాహరింపఁబడకపోవుటచేత నవి యీయుద్ధమునకుఁ బూర్వమునందే రచియింపఁబడినట్టు నిశ్చయింపవలసి యున్నది. అయినను కృష్ణదేవరాయలే తన యాముక్తమాల్యదయం దీ యుద్ధవృత్తాంతము నీక్రిందిపద్యముచేఁ జెప్పియున్నాఁడు.—

మ॥ అలుక న్ఘోటకధట్టికాఖురపుటీ హల్యస్గరాసాని పు।
చ్చలుపోఁ దున్ని చలచ్చమూగజ మదాసారప్లుతిక్ గీర్తి పు।
ష్కల సస్యంబిడి యేకధాటి భళిరా కట్టించితౌ దృష్టి కే।
దులఖానోగ్ర కపాలమర్ధప హరిద్భూజాంగల శ్రేణికక్॥

పయి పద్యమునుబట్టి యాముక్తమాల్యద ౧౫౨౦వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత రచియింపఁబడినట్లేర్పడుచున్నది. ఓరుగల్లు, గోలకొండ మొదలయిన సంస్థానములనుగూడ జయించి యితఁడు తనరాజ్యమును దక్షిణహిందూస్థానమునం దంతటను వ్యాపింపఁజేసెను. ఈ దక్షిణదేశమును పాలించిన రాజులలో నింత గొప్పరాజ్యమేలిన రాజు మఱియెవ్వఁడును లేఁడు. ఒడ్డిరాజులయిన గజపతులను, తురష్కరాజులయిన యశ్వపతులను, తెలుఁగురాజులయిన నరపతులను, జయించుటచేత నీతనికి మూరురాయరగండఁడని బిరుదుకలిగినది. ఇటువంటిబిరుదము లనేకము లీయనకుఁ గలవుగాని యవియన్నియు నిందు వివరించుట యనావశ్యకము. ఈతఁడు శ్రీరంగపట్టణము, మధుర, తిరుచునాపల్లి, మళయాళము మొదలయిన దేశములను పాలించుటకు తెలుఁగునాయకులను పాలకులనుగా నేర్పఱిచెను. ఈతఁడే తుంగభద్రానదికి విజయనగరమువద్ద వంతెనకట్టెను. ఈతనికి తిమ్మరుసు మంత్రిగానుండెనుగాని యతఁడు రాజునకంటె మూఁడుసంవత్సరములు ముందుగా మృతినొందెను.

ఈకృష్ణదేవరాయలది తుళువవంశము. ఇంటిపేరు సాళువవారు; పూర్వులదివఱకు వసియించిన గ్రామనామములనుబట్టి సంపెటవారనియు, సెలగోలవారనియు, కూడ గృహనామము గలదు. ఈకడపటి రెండుపేరులును కరణములు వ్రాసియుంచిన కొండవీటికవిలె చరిత్రమునం దుదాహరింపఁబడి యున్నవి. ఇంతవఱకును రాజుయొక్క విజయములనుగూర్చి సంక్షేపముగా వ్రాసియున్నాను. ఇఁక నీతని పాండిత్యప్రభావాదులను గూర్చి కొంత వ్రాయవలసియున్నది. పూర్వకాలమునందు భోజరాజు సంస్కృతభాష నాదరించినట్లే యితఁ డాంధ్రభాష నాదరించి కవులను సన్మానించి గ్రంథరచన చేయించుటచేత నీతని కాంధ్రభోజుఁడని బిరుద నామము గలిగినది. ఇతఁడు కవులనాదరించి కావ్యములు చేయించుటయే కాక తాను గూడ విద్వాంసుఁడయి సంస్కృతాంధ్రములయందు గ్రంథములను రచియించుటకు సమర్థుఁడయియుండెను. ఈతఁడు సంస్కృతమునందుఁ బెక్కుగ్రంథములు రచించినట్టు విష్ణుచిత్తీయమునందలి యీపద్యమునందుఁ జెప్పఁబడియున్నది —

సీ॥ పలికి తుత్ప్రేక్షోపమల జాతిపెంపెక్క రసికులౌ నన మదాలసచరిత్ర।
భావధ్వనివ్యంగ్య సేవధి గాఁగఁ జెప్పితివి సత్యావధూప్రీణనంబు।
శ్రుతిపురాణోప సంహితలేర్చికూర్చితి సకలకథాసార సంగ్రహంబు।
శ్రోత్రఘచ్ఛటలు విచ్చగ రచించితి సూక్తినైపుణిజ్ఞాన చింతామణికృతి।
మఱియు రసమంజరీముఖ్య మధురకావ్య।
రచన మెప్పించుకొంటి గీర్వాణభాష।
నంధ్రభాష యసాధ్యంబె యందునొక్క।
కృతివినిర్మింపుమిఁక మాకుఁ బ్రియముగాఁగ॥

అయినను కృష్ణదేవరాయలు రచియించిన యీసంస్కృతగ్రంథములేవియు నిప్పుడు గానరాకున్నవి. సంస్కృతముమాట యెటులున్నను కవులను బ్రోత్సాహపఱిచి కావ్యములను చేయించియు తానుచేసియు తెలుఁగుభాష కీయన మహోపకారము చేసి యున్నాఁడు. ప్రబంధరచనము క్రొత్తగా నీకృష్ణదేవరాయల కాలమునందే యారంభమయినది. అంతకుఁ బూర్వమునందున్న కవులు సంస్కృతమునుండి యితిహాసములను బురాణములను మాత్రము తెనిఁగించుచువచ్చిరి. వారిలోఁ గేతనయను కవి యాజ్ఞవల్క్య ధర్మశాస్త్రమును, శ్రీనాథుఁడనుకవి శ్రీహర్ష విరచితమయిన నైషధకావ్యమును, పద్యకావ్యములనుగాఁ దెలిఁగించిరి. దండి విరచితమైన దశకుమారచరిత్రమును, బాణ విరచితమయిన కాదంబరియును, ఆంధ్రీకరింపఁబడినట్టు కానఁబడుచున్నవి గాని కొన్ని లక్షణగ్రంథములయం దుదాహరింపఁబడిన పద్యములు తక్క గ్రంథములెక్కడను పూర్ణముగా దొరకకున్నవి. [సశేషము.]

కం. వీరేశలింగము.

జయద్రధనాటకము, ప్రధమాంకము.

(౮-పుట శేషము.)

[జయలోలుఁడును సేవకులును కాగడలతో ప్రవేశించుచున్నారు.]

జయ— ఇది నిజమయిన వార్తయే. పారిపోయినది. ఇకముందు బ్రతికినంతకాలము నాసౌఖ్యమునకు నీళ్లువదలవలెను. కామపాలా! నీవామె నెక్కడచూచితివి? అయ్యో! దురదృష్టవంతురాలా! జయద్రధునితోనా? ఇక సంతానంబు నెవరువాంఛింతురు! నీవు చూచినది నాపుత్రికయని నీకెట్లుతెలియును? నన్ను చెప్పరాని మోసముచేసినది! నీతోనేమన్నది? కాగడలనింకను తెండు! ఓ నాబంధులారా! అందఱు లెండు! పెండ్లి జరిగినదా?

కామ—జరిగినద్దనియే తోచుచున్నది.

జయ—ఓ దేవుఁడా! అవతలకెట్లుపోయినది? ఓ క్రూరరాక్షసీ!

చ॥ ఇలఁగల తండ్రులారయిఁక నెన్నఁడు కూతుల నమ్మఁబోకుఁడీ।
చలమున దుర్గుణావళులు చక్కని రూపులు దాల్చి భూమిపై।
మెలఁగెడు నాఁగఁడంద్రులను మెత్తలఁ బెట్టికలంచి యౌవనం।
బులఁగను గానలేక తమబుద్ధికిఁ దోచినయట్లు పోయెదర్॥

కామ—సత్యముగానట్లుచేయుదురు.

జయ—నాతమ్ముని బిల్వుండు. నీకైనని శ్చితిని గాను! కొందఱీవైపున కేగుఁడు. కొందఱిటు. మనము వారినెచ్చట కనుకొనగలము.

కామ—నావెనుకనే వచ్చితిరేని వారినితప్పక పట్టుకొనగలను.

జయ—అయ్యా! ముందునడువు. ఇంటింటు వెతకవలెను. చాలభాగము వెతకించుటకు నాయధికారము చాలును. తుపాకులుతెండి! కొందఱు బాత్రోతులను బిల్వుండు. కామపాలా నడువు. నీకష్టమునుంచికొనను.

[అందఱు నిష్క్రమింపిరి.]

రంగము—మఱియొక వీధి.

[జయద్రధుఁడును కలహప్రియుఁడును ప్రవేశించుచున్నారు.]

కల— యుద్ధంబులయందనేకుల నేనిదివరకు మడియించియున్నను, ఇట్టిహత్యలు చేయుటకు నామనస్సిష్టపడదు. నేనుచేయఁదలఁచినపని పలుమారులు నాకుఁగల న్యాయబుద్ధిచేయనీయదు. అయిదారుమారులాతనిపొడువవలెనని యోచించినాను.

జయ—ఇప్పుడున్నట్లే బాగున్నది.

కల— అయితే అతడన్నమాటలో! మిమ్ములను నిష్కారణముగా వచింపరాని తిట్లనుతిట్టినాడు. నాకువచ్చిన కోపమునణచుట బహుకష్టమయినది. దానికేమి

మీ పెండ్లి బాగుగా జరిగినది గదా? ఈ సంగతి ముందు నిశ్చయము చేయుండి. జయలోలుని యెడ తక్కిన మంత్రులకంటెను విశ్వాసము మెండు. రాజైన నీతనిమాట కడుగు దాటడు గనుక నాతండు మిమ్ముల న్యాయప్రకారము శిక్షింపం దలపెట్టునేమో!

జయ—అతని చేత నైనట్లు చేయనిమ్ము. రాజునకీయెడ నేనొనర్చుచున్న విశ్వాసయుక్తమయిన మేలాతండు నాపైని మోపు నేరములన్నింటిని మించి పైయాడును. ఇంకను తెలియవలసియున్నది. దానిని నేను తనకు తాను పొగడుకొనుట గొప్పయని తెలిసినప్పుడు వెల్లడిపరచెదను. నేనిప్పుడనుభవించుచున్న యీ గొప్పయు భాగ్యంబును నాకు మా దేశంబునను గలవు. మా పూర్వులును గొప్ప గొప్ప రాజభోగము లనుభవించినవారే. కలహప్రియా! నేను గుణవతిని కామించని యెడల బంధరహితమును సర్వసుఖాశ్రయంబును నగు బ్రహ్మచర్యాశ్రమంబు వదలకుందును సుమా చూడు! ఏమా వెలుగు?

కల—మిమ్ము వెదకుచువచ్చు జయలోలుండును బంధువులును. మీరు త్వరితముగా లోనికిం బొండు.

జయ—నేను వెళ్ళను. నేనిప్పుడు కనుపింపవలెను. నా పాపరహితమగు ఆత్మయు, నుద్యోగమును విద్యయు నన్నీతని న్యాయముగా చూపింపవలెను. వారేనా?

కల—మీ పాదసాక్షి. వారు కాదు.

[జయంతుండును మఱికొందఱు ఉద్యోగస్థులును ప్రవేశించుచున్నారు.]

జయ—ఓ యుద్యోగస్థులారా! ఓ నా సేనాపతీ మీకు మంగళమగుగాక! స్నేహితులారా విశేషములేమి?

జయంతు—మీ క్షేమమడిగి రాజు మిమ్ముల నీనిమిషంబున తన యొద్దకు తోడ్తెమ్మని మమ్ము బంచెను.

జయ—ఎందుకై యుండును.

జయంతు—ఆలోచించి చూడంగా నేదో లక్షద్వీప విషయమయి యని తోచుచున్నది. ఈ రాత్రియే యొకరి వెనుక నొకరు పండ్రెండుగురు రాయబారులు ఓడపై నేతెంచిరి. అనేక మంత్రివరులు నిద్రలు లేచి రాజువద్ద కూడిరి. మీ యింటి వద్దకు వర్తమానంబును పంపిరి. మీరక్కడ లేకుండుటచే వేర్వేర నూడు తెగలవారిని మిమ్మును వెదకుటకు నియోగించిరి.

జయ—నేను మీకు కనుపించుట బాగుగనే జరిగినది. నేనిచ్చట నొక్క మాటమాత్రము చెప్పివచ్చెదను. [నిష్క్రమించును.]

జయంతు—కలహప్రియా! ఈతఁడిచ్చట నేమిచేయుచున్నాఁడు.

కల—ఈతనికీ రాత్రి పెద్దపాతు దొరికనది. అదిదక్కినయెడల జన్మమున్నంతకాలము మిక్కిలి సౌఖ్యము ననుభవింపగలఁడు.

జయంతు—ఏమాటలు నాకర్థమయినవికావు.

కల—పెండ్లాడినాడు.

జయంతు—ఎవరిని?

[జయద్రథుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు.]

కల—ఎవరినా? పెండ్లి—అయ్యావచ్చెదరా?

జయ—ఇక నన్ను నీయిష్టమువచ్చినచోటికి తోడ్కొనిపొమ్ము జయంతా.

జయంతు—ఇదిగో మమ్ము వెతకుటకు మఱియొక తెగవారు వచ్చుచున్నారు.

కల—ఆవచ్చునది జయలోలుఁడు. అయ్యా! జాగ్రత్త. ఆతడు దుర్మార్గపు ఆలోచనతో వచ్చుచున్నాఁడు.

[జయలోలుడు కామపాలుడు మొదలగువారు కాగడలతో ప్రవేశించుచున్నారు.]

జయ—ఎవరో! అక్కడనిలువుడు!

కామ—జయలోలా! అడుగో జయద్రథుఁడు.

జయలో—పట్టుకొనండి. దొంగ.

[రెండు ప్రక్కలను కత్తులుతీసి నిలుబడుచున్నారు.]

కల—కామపాలా! రా. నీకు తగినవాఁడను నేను.

జయద్ర—అయ్యా! ఆక్రొత్తకత్తులను జాగ్రతసేయుఁడు. మంచువల్ల త్రుప్పునాటగలవు. జయలోలా! మీరు మీవృద్ధత్వంబువలన గౌరవముఁబొందినట్లే నీచాయుధములవలన బొందరుసుఁడీ!

జయ—(దండకము) ఓరోరి దొంగా! తగన్ మూర్ఖతన్ నీవు నాపుత్త్రి కారత్నమున్ మందులం జేసి వశ్యంబు గావించుటల్ తెల్లమయ్యెన్ గదా యేలనన్నన్ సదా.

గీ॥ మేలురాచవారి బాలురనేనియుఁ
బెండ్లి చేతునన్న బెగడువడును
బాలకేళిలోల పాలితగుణజాల
వలపు నెఱుఁగకుండి తులువనొకని॥

దం॥ కూడంగనిత్యంబు కాపాడుతంత్రిన్ విసర్జించి సన్మిత్రులెల్లన్ ఘనంబైన హాస్యంబులం జేయఁగాఁ బోవునే?

ద్విపద॥ కానసే నిక్కంబు గాఁగనునీవు
మానిని మంచుల మఱపించి మించి
మనము కొల్లలఁబెట్టి గుణమును జెఱిచి
కొని తెచ్చితివటంచుఁ గ్రూరతనమ్మి
వరుస శిక్ష నొనర్పవలసి నిన్నిపుడె
సెరగు చేతలచేత స్త్రీలను జెఱుపు
దురితాత్ముఁడవటంచు దోషంబు మోపి
చెరసాలకంపెద శీఘ్రంబుగాను.

జయద్ర—నా పక్షంబునఁ బోరాడఁదొడఁగు వారిని పరపక్షంబు చేకొను వారినిం గూడ నాగుచు. మీకిప్పుడు యుద్ధమే యిష్టమయినయెడల నా సంగతిముందరనే చెప్పవలసినది ఈ నేరమున కుత్తరమిచ్చుటకు నేనిప్పుడెచ్చటకు రావలయును?

జయ—నీవు పిలువఁబడు వరకును చెరసాలలో నుండవలెను.

జయద్ర—అట్లు చేయుట నాకును ఇష్టమయినపనియే. అయితే యీవచ్చినవారల నెట్లు సంతోషపెట్టుట? వీరలు నన్నిప్పుడు రాజ్యాంగ విషయమయి యతిత్వరితముగా రాజుగారివద్దకుఁ గొంపోవుటకు వచ్చినారు.

ఉద్యో—అయ్యా! ఇది సత్యము. మంత్రులందఱు నిప్పుడు సభకూడియున్నారు. మిమ్ములనుగూడ పిలుచుట కెవరినో పంపిరి.

జయ—ఆఁ. ఇప్పుడా సభ? ఈరాత్రివేళనా! నేనుచెప్పబోవునదియును చిన్నకారణముకాదు. రాజైనను మఱియే మంత్రియైనను నాకిప్పుడు సంభవించిన యీ యుపద్రవము తమదిగా భావించుకొని యెదరనుటకు సందేహములేదు. ఏలయన.

సుగంధి॥ ఇట్టివైన దుష్కృతంబు లింకసాగనిచ్చినన్।
బొట్టకైనలేని నీచపురుషులెల్ల మంత్రులై।
దిట్టలై యెసంగకుండ్రె ధీరులార! చూడఁగన్।
అట్టియెంత మోసమయ్యెనయ్యయో దలంపఁగన్॥

రంగము—రాజసభ.

రాజు—ఈవార్తలొకదానితో నొకటి సంబంధించకుండుటవలన నమ్మశక్యముగాకున్నవి.

౧. మంత్రి—నిశ్చయముగా నమ్మశక్యముగాకున్నవి. నాయుత్తరములు నూటఱయేడు ఓడలని చెప్పుచున్నవి.

[సశేషము]

మహీపతిరాంరూప్రాం నీలకంఠ్. సి. ఐ. ఇ.

(౮౪-పుట శేషము.)

హిందూమతమును బహిరంగముగా దూషించుటచే వారిశత్రువు లనేకులు వారిని బాధపెట్టుటకుఁ బ్రయత్నములు చేసిరి. కులాచార సంస్కరణమునుగూర్చి ఆయనచేయు ప్రయత్నములన్నిటిని విఫలము చేయుటకుఁగూడ వారిశత్రువులు ప్రయత్నింపసాగిరి. బొంబాయి, అహమదాబాదు నగరములు రెంటిలోను కులాచార సంస్కరణమును చేయుటకు ప్రయత్నించినవారిలో నీయనే మొదటివాఁడు. ఆయన వితంతు వివాహసమాజమునకు గౌరవకార్యదర్శిగాను, హిందూకులాచార సంస్కరణసంఘమునకు నధ్యక్షుఁడుగాను నియమింపఁబడెను. అనేకులతో బలవ ద్విరోధము వచ్చినను, పలువిధములయిన కష్టములలోఁ దగులుకొనవలసివచ్చినను, ఆయన లక్ష్యముసేయక వితంతువివాహము లనేకములను జరిపించెను. తన కుటుంబములోని వారికి నాలస్యముగా వివాహములు చేయుటయు, తనగృహమందలి స్త్రీలకు విద్యఁ గరపుటయుఁగూడ నారంభించెను. గుజరాతులోని "నేషనల్ ఇండియన్ అసోసియేషన్" అను సంఘమునకు గౌరవ కార్యదర్శిగా నుండెను. స్త్రీలకుఁ బురుషులతో సమానమయిన స్వేచ్ఛ యుండవలెనని విశేషముగా వాదించి, వారి యన్యోన్య సమావేశమను వృద్ధిపరుపఁదగినకూటములను (meetings) ప్రోత్సాహపరిచెను. అహమదాబాదు పట్టణమునందు స్త్రీలకు విద్యాపాఠశాల (Literary Institution) యొకటి స్థాపించుట కాయన విశేషముగాఁ బ్రయత్నముచేసెను. అప్టన్ దొరగారియొక్కయు దొరసానిగారియొక్కయు సహాయమువలన నట్టి పాఠశాలకొఱకు చందాలను విశేషముగా వసూలుచేసిరి. ఘనతకెక్కిన డ్యూక్ ఆఫ్ కానాటు ప్రభువుగారి భార్య ఆన 1889 సంవత్సరపు డిశంబరునెలలో సదరు మందిరము కట్టుటకుఁ బునాదిరాయి వేసెను.

తన పరగణాలో విద్యాభివృద్ధికొరకు మహీపతిరాంగారు చేసినప్రయత్నములు కూడ మిగుల శ్లాఘనీయములు. దేశభాషాభివృద్ధికై ఎ. కె. ఫార్బ్సుదొరవారు స్థాపించిన ఘూర్జరదేశభాషా సమాజమునకుఁ బదునేను వత్సరము లీయన కార్యదర్శిగా నుండిరి. ఆసమాజమును చక్కపరచి దానియభివృద్ధికై మిగుల పాటుపడెను. ఆసమాజమున కిప్పుడు లక్షరూపాయిలవరకు మూలద్రవ్యముకలదు. ఆపట్టణమందలి పుస్తకశాలకుఁ (Library) గార్యదర్శిగా నుండెను. ఘూర్జరదేశమందు జనులచరిత్రములను (Biographies) వ్రాసినవారిలో నీయనయే మొదటివాఁడు. ఆయనస్నేహితులయొక్కయు, కులాచారసంస్కరణమునం దాయనకుఁ దోడ్పడిన వారియొక్కయు చరిత్రములేకాక, ఆయనకు మిగుల సహాయభూతురాలగు భార్యయొక్క చరిత్రమునుకూడ వ్రాసెను. "భావెయిస్" (Bhavais) అను పేరుగల స్వదేశపు బూతునాటకములను పరిశుభ్రముగా మార్చి శుద్ధమైన ప్రతిని ప్రచురించె

ను. ఆయన స్వదేశభాషాశైలిని స్వచ్ఛముగాను సులభముగాను రసవంతమగునదిగాను వృద్ధిపరచెను. ఆయన వాగ్ధోరణి శ్లాఘాపాత్రము. ఆయన వాక్సరణి మిక్కిలి తీవ్రమయినదియు రసపుష్టికలదియునై యుండెను.

మహీపతిరాంగారు జనులకందరకు బహుసమ్మతముగా సంచరించుచుండువాఁడు. అహమదాబాదు పట్టణమునందలి అంజుమాని ఇస్లాముసభకుఁ గార్యదర్శిగానుండి, మహమ్మదీయులకు విద్యగరపుటకు మిక్కిలి ప్రయత్నముంజేసి వారి స్థితిని చక్కపరచెను. డఫ్రిన్ దొరసానిగా రేర్పరిచిన మూలధనము విషయమయి స్థాపింపఁబడిన సంఘమునకును, జంతుహింసను మాన్పుటకేర్పరుపఁబడిన సమాజమునకును కార్యదర్శిగా నుండెను. అక్కడ స్థాపింపఁబడిన మితానుభోగసమాజములో ముఖ్యమయిన సాంఘికుఁడుగా నుండెను. తనకు సంబంధముగల ప్రతివిషయమును తనకు సాధ్యమయినంతవరకు వృద్ధిపరుపఁ బ్రయత్నించుచుండెను. పైన చెప్పఁబడిన సంఘములలో ననేకములు ఆయనవల్లనే యేర్పరుపఁబడినవి. ఆయన పలువిధములయిన పనులు చేయవలసివచ్చినను, ప్రతిదానిని జాగ్రతతోను, సమర్థతతోను నెరవేర్చుచు వచ్చెను. వరదవలని నష్టమును పోగొట్టుటకుగాని అగ్నివలని చెరుపును తొలగించుటకుగాని కుష్ఠరోగులు మొదలగువారికి సహాయము చేయుటకుగాని స్థాపింపఁబడిన అహమదాబాదు పట్టణమందలి జనోపయుక్త సంఘములలో నీయన కార్యదర్శిగా నుండనిదియు, శ్రద్ధతోను శక్తిసామర్థ్యములతోను నెరవేర్చనిదియు నేదియు లేదు.

ఆయన జీవితకాలమందలి ముఖ్యాంశములలో నిక నొకదానిని చెప్పవలసియున్నది. అహమదాబాదుపట్టణ పారిశుద్ధ్య సంఘములో నీయన ముఖ్యమయిన సాంఘికుఁడుగా నుండెను. మార్క్విస్ ఆఫ్ రిపన్ ప్రభువుగారు స్వతంత్ర పరిపాలనా స్వాతంత్ర్యమును మనకొసగినప్పుడు, దానియుద్దేశములను బోధించుటకై మహీపతిరాంగారు వెల్లడిస్థలములలో జనులకు నుపన్యాసములు చేసిరి. మూడున్నర వత్సరములవరకు మిగుల కష్టమయిన నగరపారిశుద్ధ్య సంఘ పరిపాలనాధ్యక్షపదమును కైకొని బహుసమర్థతతో దానితో సంబంధించిన పనులను నెరవేర్చెను. ఆ సంఘములో నీయన చేరినది మొదలుకొని దుష్ప్రవర్తనల నన్నిటిని నడఁగఁగొట్టెను. ఆయన సుగుణసంపత్తి మిగుల శ్లాఘనీయము. ఆయన శక్తిసామర్థ్యములు మిక్కిలి కొనియాడఁబడినవి. కడసారి అహమదాబాదు పట్టణమునకు వెళ్ళినప్పుడు, బొంబయి గవర్నరుగారగు లార్డు రే ప్రభువుగారు జనులకందరకు నుపన్యసించినప్పుడు, న్యాయమార్గము నవలంబించదలచిన పక్షమును మహీపతిరాంగారిని వారికి

నాయకునిగా నేర్పరచుకొనవలసినదని సెలవిచ్చిరి.

ఆయనకు వృద్ధాప్యమువచ్చి, చేయవలసినపనులు హెచ్చయినందున పింఛను తీసికొని విశ్రమించుటకు ప్రయత్నము చేయుచుండెను. అట్టిసమయములో మంచి గాలికొరకు సముద్రతీర పట్టణమున కొకదానికిపోయి తిరిగి వచ్చునపుడు మార్గమధ్యమం దాయనకు విశూచిబాధ్యము సంభవించెను. దారిప్రయాణమువలనఁ గలిగిన యుష్ణముచేతను, కుమారునికి విశేషరుగ్ణత చేసినదని వినుటవలనఁ గలిగిన మనోవికలత్వముచేతను వ్యాధిబలమై, వైద్యులెంతకష్టపడినను వినియోగము లేక, అహమదాబాదు పట్టణముఁ జేరిన యిరువదినాలుగు గంటలలో 1891వ సంవత్సరము మెయి నెల 30వ తేదిని మహీపతిరాంగారీలోకము విడిచి పరలోకగతులయిరి. వారి మరణవార్త విని దేశమంతయును ఘోషించెను. అహమదాబాదు పురజనులందరును మండల న్యాయాధిపతిగారి నధ్యక్షులుగా నేర్పరచుకొని చేసినసభలలో మహీపతిరాంగారి మరణమునుగూర్చి మిగుల దుఃఖించి, ఆయన పుత్రమిత్ర కళత్ర బంధువర్గమును దుఃఖజలధినుండి తప్పించుటకుఁ దగినఁ బ్రయత్నములఁ జేసిరి. ఆయన చేసిన ఘనమైన కార్యములను వెల్లడిచేయుటకు మూలద్రవ్యము నేర్పరచిరి బొంబయి దొరతనమువారు విద్యావిషయ భాగములో (Department) మహీపతిరాంగారు చేసిన వృద్ధినిగూర్చి మిగుల శ్లాఘించి వారిమరణమువలనఁ గలిగినదుఃఖము నొక నిబంధన (Resolution) పూర్వకముగా బయలుపరచిరి. మహీపతిరాంగారుగతించిన స్వల్పకాలమున బొంబయి రాజధానికి నధిపతియగు లార్డు హారిస్ ప్రభువుగారు నీటి విషయమయిన పనులనుగూర్చి అహమదాబాదు పట్టణమునకు వేంచేసినప్పుడు వారివిషయమయి ఈప్రకారము వాక్రుచ్చిరి. "ఇప్పుడీసంతోష సమయమందు నాకుఁగలిగిన యానంద మపరిమితమయినను, ఈపట్టణము ప్రస్తుతము కళావిహీనమయినదిగా నాకుఁ గానుపించుచున్నది. నామనస్సుకూడ విచారమగ్నమై యున్నది. దీనికిఁ గారణము మీకందరకును తెలిసియున్నది. నేనీపట్టణమునకు వచ్చినప్పుడు నన్ను ముందుగా గారవించునట్టియు, తనజీవితకాలమంతయు ప్రజాసంరక్షణకై పాటుపడునట్టియు, మీకందరకుఁ బలువిధముల సహాయభూతుఁ డగునట్టియు నాప్రియమిత్రుఁ డగునట్టియు మహీపతిరాం రూప్రాంగారిక్కడ కనుపించక పోవుటచే నేతత్సంతోషసమయమునందు మనమందరము దుఃఖమగ్నులమయియున్నవారము. ఆయన మరణమువలన దుఃఖసముద్రములో మునిగియున్న పుత్రమిత్ర కళత్రాదులతోపాటు మనమందరముకూడ దుఃఖించుచన్నాము. ఆయన మరణమువలన వారి కుటుంబమునకే గాక మనకందరకుగూడ విశేషనష్టము సంభవించినది.

ఆయన మరణమునుగూర్చి దుఃఖించుచు, ఆయన చేసిన ఘనమయిన కార్యములను జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొని ఆయనవలె శాశ్వతమయిన కీర్తిని సంపాదించుటకు మనము ప్రయత్నము చేయవలెను. ఈపురజనులందరిలోను మహీపతిరాంగారివలె స్వదేశాభివృద్ధికయి పాటుపడి చిరమయిన కీర్తిని సంపాదించువారు కొందరు బయలుదేరుదురని నేను నిశ్చయముగా నమ్ముచున్నాను."

ఆనందబాయి జ్యోషి. యమ్. డి.

ఆనందబాయిజ్యోషి అనునామె బొంబాయిరాజధానిలో చేరిన పునాపట్టణములో 1865 సం॥ మ్యార్చి 31 వ తేదీని జననమొందెను. ఆమె తండ్రిగారిపేరు గణపతిరావు అమృతేశ్వరుఁడు. తల్లిపేరు గంగాబాయిజ్యోషి. ఈమెకు చిన్నతనమందు యమునాజ్యోషియనిపేరుపెట్టిరి. ఆన 1874 సం॥ మ్యార్చి 3 వ తేదీని అనగా తొమ్మిది సంవత్సరములు ప్రాయమునందు గోపాలరావు వినాయకజ్యోషి అను నాయనను వివాహము చేసికొని ఆనందబాయిజ్యోషి అను పేరును పెట్టుకొనెను. ఆ 1883 సం॥ ఏప్రిల్ 7వ తేదీని కలకత్తానగరమునందుండి అమెరికా దేశమునకు నావికాయాత్రఁజేసెను. సంఘరాష్ట్రములకుఁ (United states) బోయిన అగ్రబ్రాహ్మణకులమువారిలో నీమెయే మొదటిది. ఆసంవత్సరము జూన్ నెల 4 వ తేదీని న్యూయార్కు పట్టణముఁజేరెను. 1886 సం॥ మార్చి 11 వ తేదీని పెన్సిల్వేనియాలోని స్త్రీలవైద్యవిద్యాశాలలోనుండి వైద్యశాస్త్రమునందలి పరీక్షయందుఁ గృతార్థురాలై యమ్-డి పట్టమునొందెను. డాక్టరుపరీక్షలో గృతార్థులయిన బ్రాహ్మణస్త్రీలలో నీమెయే మొదటిది.

ఈమె విషయమయి పెన్సిల్వేనియా మెడికల్ కాలేజిలోని ప్రధానోపాధ్యాయురాలగు బోడ్లేదొరసానిగారీప్రకారము వ్రాయుచున్నారు. ఆన 1883 వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు నెలలో తనప్రియమిత్రురాలగు మిసెసు కార్పెంటరు దొరసానితోగూడ నల్లచీరనుధరించి యొకయువతి మాయిల్లుచేరెను. అప్పుడు నేను హర్షాశ్చర్యములనొంది మాటాడలేక యామెబుగ్గలు ముద్దిడుకొంటిని. అది మొదలు ఇండియా సుందరుల యందు నాకుప్రేమహెచ్చెను. ఆచిన్నవయసుస్త్రీ ఆనందబాయిజ్యోషి.గారిభార్య. ఆమెవైద్యశాస్త్రపరీక్షయందుఁ గృతార్థురాలగుట వీక్షించుటకు నామెకు బంధువురాలగు పండితరామాబాయిసరస్వతి యింగ్లండుదేశమునుండి ఫిలడల్ఫియాకువచ్చెను. వారిరువురును 1886 సంవత్సరము మార్చి 6 వ తేదీని మాగృహమునందుఁ గలిసికొనిరి.

[సశేషము.]

స్త్రీ హి తో ప దే శ ము. ర జో వి ష య ము.

(౨౮ - పుట శేషము.)

స్తన్యమిచ్చుసమయములో బహిష్ఠలయిన స్త్రీలయొక్క స్తన్యము యెక్కువ మధురముగాను నిర్మలముగాను ఉండుననీ కొందఱు దురభిప్రాయము పడుచున్నారు. స్తన్యమిచ్చు అవస్థలో బహిష్ఠగుటచే ఆ స్త్రీకి బలహీనత కలుగుచున్నది. అందుచేత అట్టి స్త్రీయొక్క స్తన్యమునకు మాధుర్యము నిర్మలత్వముకూడ తక్కువే యని నిశ్చయముగా నూహించవలెను. ఈ కారణమునుబట్టి స్తన్యమిచ్చుకాలములో బహిష్ఠయిన దాదిచేత పిల్లలకు ఎప్పుడును పాలిప్పించకూడదు.

బహిష్ఠయియున్న కాలములో బహుజాగ్రతగా నుండవలెను. శరీరమును విశేషముగా ఆయాసపెట్టకూడదు. చల్లని నీళ్ళతో స్నానము చేయకూడదు. సముద్రస్నానము పనికిరాదు. అరకాళ్లు అరచేతులును చన్నీళ్ళలో చాలసేపునాననియ్యరాదు. ఇటువంటి జాగ్రతను వహించనియెడల చాలజబ్బులును అపాయములును తటస్థమగును.

బహిష్ఠగుటలో ఇబ్బందిగానుండు స్త్రీలును విడువఁబడు రజస్సు తెల్లగాఁగానినలుపురంగుగలదిగాఁగాని యుండు స్త్రీలును వెంటనే అందుకు తగిన చికిత్సచేయించుకొనవలయును. లేనియెడల వారుఎల్లప్పుడు రోగవతులుగానును గొడ్రాండ్రుగానును గర్భోత్పత్తిఅయినను గర్భస్రావము అగువారుగాను ఉందురు.

మాసమాసమునకు యుక్తముగా రజోదర్శనముగాని స్త్రీలువిశేషదురవస్థకు పాత్రలయియుందురు. అటువంటివారికి సుఖము పాలిపోయియుండును. జీవము లేనివారుగా కనపడుదురు. నలుగురిలోకి రానొల్లరు. వారిశ్వాసకోశములుకూడ జబ్బుగానుండును. ఒకమేడమీదికిగాని ఒకకొండమీదికిగాని యెక్కినపక్షముకుగాని సమప్రదేశమందైనను అరమైలు నడచినపక్షముకుగాని విశేషదూరమునుండి పరుగెత్తుకొని వచ్చినవారివలె వగర్చుదురు. మూర్ఛకూడ పొందుటకలదు. వారికిసంతానము కలుగుటయే అరుదు. గర్భోత్పత్తిఅయినను స్రావమయిపోవును. ఈదోషములు యుక్తకాలముకు బహిష్ఠలుగాని స్త్రీలకుమాత్రమే కాదు. విడువబడు రజస్సు అతిస్వల్పముగాఁగాని అతివిశేషముగాఁగానియుండు స్త్రీలకును సంభవించుచున్నది. ఇవన్నియుఁగ్రమమైన చికిత్సలవలన నివృత్తించునవే. అయినను అందువిషయమయి జాగ్రతపుచ్చుకొనవలసిన తల్లులు అశ్రద్ధచేసియు మాఅమ్మాయి ప్రతిమాసమువాకిటనుండదు. ౨ నెలలకును ౩ నెలలకును ఒకసారి ముట్టగును. అనియుబహుసుకుమారి అనియు అనుచును కాలక్షేపము చేయుటవలన పాపము అనేక బాలికలు విశేషరోగిష్ఠులై అతిబాల్యమందే కాలము చేయుటకు కారణమగుచున్నది. ఈమూఢత్వము మనదేశస్త్రీలకు మరీవిశేషముగానున్నది.

శరీరమందు రక్తము లేక పాలిపోయినట్టుండు స్త్రీలకు గర్భమునుండి వెలువడు రజస్సు బహుస్వల్పముగాను, ఒకప్పుడు విశేషముగానుఉండును- మరియు దానియందు యుక్తమైన రక్తచ్ఛాయయుండక తెల్లగానీటివలెనుండును- ఇది విశేషదౌర్బల్యము చేత తటస్థించునుగాని తగిన చికిత్సచేత బాగుపడును- ఇటువంటి దుర్బలస్థితిలో గర్భోత్పత్తియగుటకంటె విశేషదురవస్థలేదు- ఎందువల్లననగా గర్భములోనున్న శిశువును ప్రసవించుటకు సయితము సత్తువయుండదు- ఇక ఆశిశువుయొక్క లక్షణములు చెప్పనక్కరయేలేదు-

కావున స్త్రీలకు బహిష్ఠగువిషయమయి అనేకబాధలు గలవు- యుక్తముగా నగుచున్నట్లెంచుటకు నాల్గులక్షణములుండవలెను- చాయమొట్టమొదట బాగుగానుండవలెను- అనగా గడ్డకట్టనిరక్తమువలె నెఱ్ఱగానుండవలెను- తెల్లగాఁగాని నల్లగాను చిక్కగాను గాని ఉన్నయెడల అవిజబ్బు లక్షణము. రంగువిషయములో జబ్బులక్షణములు ఇంకనున్నవి. రజస్సు ఒకపర్యాయమే అనేకవిధములైన రంగులుగలదిగానుండును- ఒకసారి ఒకరీతిగను మరియొకసారిమరియొకరీతిగను ఉండును- నలుపును తెలుపును కాకుండ ఆకుపచ్చన మొదలగు మఱికొన్ని వేరురంగులు కూడకలుగును- ఇవన్నిరంగునుగూర్చినదుర్గుణములే- ఇఁక రెండవలక్షణము. రజోపరిమాణము సరిగానుండవలెను- మిక్కిలి తక్కువగాను ఉండకూడదు- అతివిశేషముగాను ఉండకూడదు- మూడవలక్షణము- కాలమునకు తప్పకుండ అగుచుండవలెను- ఒకప్పుడు మాసమునకు మఱియొకప్పుడు రెండుమాసములకు మరికొన్ని సమయములందు నాల్గైదు మాసములకు అగుచుండుట జబ్బు- నాల్గవలక్షణము- స్రావదినములు హెచ్చుతగ్గుగానుండకూడదు-మనదేశములో రెండుమూడు దినములవరకు స్రావముగలిగియుండును- శరీరారోగ్యములేని వారికి ఈస్రావము చాలదినములవరకునుండును- మరికొందఱికి ఒకదినముతోనే నిల్చిపోవును- ఒక్కొకస్త్రీకి అకాలమందే హఠాత్తుగా కల్గుచుండును- ఇవన్నియు జబ్బులక్షణములే— గర్భిణి కాకుండఁగనుండి చిరకాలమువరకు బహిష్ఠకానియెడల అదియొక జాడ్యముగా నెంచి తగిన ఔషధసేవ చేయవలయును-

ఎప్పుడైనను ఏకారణముచేతనైనను గర్భస్రావము గలిగినయెడల అందుకు తగిన చికిత్స చేయనిపక్షమునకు అది, తరువాత బహిష్ఠగుటలో చాల ఇబ్బందులను గలుగజేయును- అంతేకాకుండ పిమ్మట గర్భోత్పత్తి అగుటకుకూడ అభ్యంతరపరచును-

స్త్రీయుక్తముగా బహిష్ఠకాకపోవుటవల్ల సంభవించు జాడ్యములు అనేక

ములుగానున్నవి- వానినన్నిటిని ఇచ్చట వ్రాయుటకు తగినంత సావకాశము లేదు. ప్రయోజనమును లేదు-కాఁబట్టి జ్ఞాపకముంచుకోవలసిన అంశమేమనగా బహిష్ఠగుటలో పైని చెప్పిన అక్రమములలో నేదితటస్థమైనప్పటికిని దానికి తగిన చికిత్స వెంటనే చేయుచుండవలెను- అవిషయములో ఏమాత్రము అశ్రద్ధ చేసినను గర్భజాడ్యము కల్గి సంతానము కలుగకపోవుట, ఎల్లప్పుడును ఏదోయొక జబ్బు చేయుచుండుట, ఇటువంటి బాధలు కలుగును-

కావున ఈ రజోదర్శనవిషయము స్త్రీలకు ప్రధానాంశముగా నెంచబడవలయును- స్త్రీయొక్క ఆరోగ్య అనారోగ్య స్థితులను దెలుపునది యీవిషయమే- పురుషునికి సౌఖ్యకారి అగునదియు లేనిదియు తెలుపునదియును ఈవిషయమే. సంతానవంతురాలు అగునదియు కానిదియు తెలుపునది యీ విషయమే. కనుక ఇన్ని విధములచేత ఈఅంశము అత్యంత జాగ్రత పుచ్చుకొనవలసినదైనప్పటికిని ఇది రవంత అయినను ఆలోచనీయమయి యుండనందుకు మిక్కిలి విచారమగుచుండుట ఆశ్చర్యము కాదు. ఇంతవరకును రజోదర్శన విషయములోని ప్రథమావస్థను గూర్చి చెప్పితిని- ఇఁకగర్భోత్పత్తిఅగు సమయములోనుండుస్థితినిగూర్చి కొంచెము వ్రాయుచున్నాను.

తత్వభేదమో గర్భోత్పత్తియో లేక గర్భజాడ్యమో కనుగొనువిధము.

బహిష్ఠగుట కట్టుబడిన సమయములో అట్టిస్థితి గర్భోత్పత్తివలన కలిగినదో, లేక శరీరతత్వము మారుచుండుటనుబట్టి కలిగినదో, లేక గర్భమందేదైన జబ్బు గలిగియుండుటచేత తటస్థమయినదో తెలిసికొనుట ముఖ్యావశ్యకము. ఆ తెలిసికొనుటలో ఈదిగువ చెప్పఁబడిన అంశములు పరిశీలించఁబడవలసియుండును. ౧. స్త్రీయొక్క వయస్సు. ౨. గర్భోత్పత్తిఅగు కాలములోనుండు ఇతరచిహ్నాలున్నవో లేవో. ౩. శరీరము స్థూలమైయుండుట. లేక చిక్కియుండుట. ౪. శరీరముయొక్క ఆరోగ్యస్థితి. ౫. గర్భమునుండి తెల్లనిదిగాని మఱియొక విధమైనదిగాని స్రావమగుట.

వయస్సు—నలువదిమూడు సంవత్సరములు సమీపించినతరువాత గర్భోత్పత్తి యగుట అరుదు. శరీరతత్వము మారుసమయములో బహిష్ఠగుట క్రమముగా నుండదు. నెలనెలకు కాక ఆలస్యముగానైన తటస్థించును. విడువఁబడురజస్సులో కూడ ఎక్కువ తక్కువలు కలుగును- ఈసమయములో స్త్రీలకు శరీరమందు క్రొవ్వు పెరుగును- నిగనిగలాడుచు శరీరమంతయు ఎముకకనపడకుండ బలిసి బాగుగా

నుండును. గర్భోత్పత్తి అయినస్త్రీకి గర్భముతప్ప మిగిలిన శరీరమంతయు శుష్కించియుండును ఈ భేదమునుబట్టి గర్భమో తత్వభేదమో కనుగొనవచ్చును. ముట్లుడుగుకాలమందు గర్భోత్పత్తిఅయినయెడల స్త్రీకి చాలబాధకము కలుగునుగాని పిమ్మట శరీరమునకు చాలఆరోగ్యముకలుగును.

గర్భోత్పత్తిలక్షణములనుగురించి ముందుసవిస్తరముగవ్రాయఁబడును గనుక ఇక్కడ అందునుగూర్చి వ్రాయబనిలేదు. బహిష్ఠకాకపోవుట కున్నకారణములలో గర్భోత్పత్తియు శరీరతత్వము మారుటయును మాత్రమేకాక కొన్నిజాడ్యములుకూడఉన్నవి. గర్భముక్రిందికి జారుట, గర్భములోనుండి తెల్లనిపదార్థ మొకటి స్రవించుట (దీనినే శ్వేతస్రావమని వాడుదురు) ఈ మొదలైన జబ్బులు తక్షణము కుదుర్చుకొనవలసినవిగానున్నవి. అశ్రద్ధచేయుటచేత అనేకులకు అనారోగ్యము తటస్థించినది. స్త్రీలకు వయస్సువచ్చినది మొదలుకొని వృద్ధాప్యమువచ్చువరకు గర్భమే అన్నిజబ్బులకును మూలమైనది. కావున ఈవిషయములో నెంతయు జాగ్రతపుచ్చుకొనఁదగును.

ఈరజోవిషయమయినఅధ్యాయము ముగించకపూర్వము ముట్లుడుగుసమయమందు కనుపడు చిన్నెలనుగూర్చి మఱికొంచెము వివరించి వ్రాయవలసియున్నది. స్త్రీలకు ప్రథమరజోదర్శనమయినతరువాత ముప్పది సంవత్సరములవరకును రజోవిమోచనమగుచుండును. పిమ్మట అనఁగా రమారమి నలుబదినాలుగు నలుబదిఅయిదుసంవత్సరములకుకట్టుపడును. ఆఅవస్థవచ్చుటకుముందు బహిష్ఠయగుకాలము హెచ్చుతగ్గుగానుండుట, రజస్సు ఒకప్పుడు విశేషముగాను మరియొకప్పుడు కొద్దిగాను ఉండుట, అదియొకప్పుడు ఎఱ్ఱగా రక్తమువలె నుండుట మరియొకప్పుడు నల్లగానుండుట మరియొకప్పుడు తెల్లతెల్లగానుండుట, అదే ఒకప్పుడు చిక్కగానుండుట మఱియొకప్పుడు పల్చగానుండుట యీవిధముగా అనేకవిధములుగా నుండును. కడపట బహిష్ఠగునప్పుడు తరుచుగ గర్భస్రావమయినప్పుడు కలుగునంత స్రావము కల్గును. కొందఱికి ఇటువంటి కష్టములేమియు లేకయే ముట్లుడిగిపోవుటయును గలదు. ముట్లుడుగు కాలమందు స్త్రీలకు శరీరమంతయు క్రొవ్వుపట్టి గర్భోత్పత్తిఅయినదేమో అను అనుమానము కలిగించును. కొందఱు నిజమే అనిచాలపొరబడి ప్రసవప్రయత్నములుకూడ చేసికొందురు. అప్పుడుమంచి నిదానము ఉండవలెను. ఆకాలమందు తల, నడుము, ముఖము, ఈభాగములయందు నొప్పికలిగియుండును. స్తనములు వాచినొప్పిపెట్టును. కడుపునొప్పికూడ అప్పుడప్పుడువచ్చును. గర్భమందు వాయువుండి చాలబాధించుచుండును. [సశేషము.]

8 పాలంకి - రామారావు.

"OUR DUTY TO OUR FILTHY NEIGHBOURS IN SOUTHERN INDIA."

(౩౨ - పుట శేషము.)

భూమియందు మలమూత్రములు కలిసిన మురికినీరు ఇనికి అొచ్చుపడి కంపు ఎత్తును. మురికినీరు పోవుటకు తగినజలదారులు ఎక్కడను కనుపించవు. కొన్నిస్థలములయందుభూమియందుండి విషవాయువులతో కూడిన యీమురికినీరు నూతులలోకి సహితముదిగును. గ్రామము నదీతీరమందున్నయెడల అంట్లుతోముటచేతను, స్నానము చేయుటచేతను, బట్టలుతుకుటవల్లను పశువులనుకడుగుటవల్లను నదిలోనిజలము చెడిపోయి ఆనీరుత్రాగువారికిరోగములు సంభవించును. కొన్నిచోట్ల నదిగర్భము శ్మశాన వాటికిక్రిందకూడ ఉపయోగించుచున్నారు. ఈహేతువులచేత గ్రామములో గాలియంతయువిషవాయువులతో గూడియుండును. ఇండ్లనుండిపాకుడుకట్టినతూములవెంబడిపోనల్లని మురికినీరువచ్చి వీధులలో ఇనుకును. కొన్నిస్థలములలో ఊరుమధ్యశ్మశానముండును. దక్షిణదేశమందు ఒకగ్రామములో 80అడుగులపొడవును50అడుగులు వెడల్పునుగలఒకశ్మశానముకలదు. ఇదివల్లకాడక్రింద70 సంవత్సరములనుండి వాడుకపడుచున్నది. ఆగ్రామమందుసం॥నకు రమారమి నూరు మరణములుండును. అథమము 80 మరణములు చూచినను ఈ 70 సంవత్సరములలో ఆగ్రామములో 5,600 మంది చనిపోయిరి. వీరందరు ఇచ్చటనేపాతిపెట్టబడిరి. అనగా మొత్తము మీద4చదరపుఅడుగులస్థలములో5గురుపాతిపెట్టబడిరి. ఇది పైకివింతగామాత్రముండును. కాని యిది నిజముగా నిప్పటికి జరుగుచున్నది. ఆగ్రామస్థులు అప్పుడప్పుడు శ్మశానముత్రవ్వి ఎముకలు సమీపమున ఒకనూతిలోవేయుచువచ్చిరి. ఆస్థలమువానివేసి మరియొక విశాలమయిన స్థలము శ్మశానముక్రింద ఉపయోగపరుతమని కొందఱు కొందఱు చదువుకొన్నవారన్నయెడల ఊరందరు ఒక్కమాటగా అభ్యంతరములు చెప్పుదురు.

మనదేశములో ఇండ్లు జవాబులేక ఇరుకుగా ఇంటిమీదఇల్లు ఉండును. కొన్నిచోట్ల అవిగృహములని చెప్పుటకుకూడ తగవు. జనసమ్మర్దము కూడ విస్తారముగానుండును. కొన్ని పట్టణములలో చదరపుమైలుకు,లక్షతొంబదివేలమంది జనులు ఉన్నారు. జనసమ్మర్దము విస్తారముగానున్న స్థలములను అనుసరించి రోగముండును. ఒక్కొక్కచిన్నగుడిసెలోఒకమనుష్యుడు పరుండుటకుతిన్నగాచాలనిస్థలములో 5,6 గురుపరుండురు. ఆగుడిసెకప్పుమీద అక్కడక్కడ కాకులు ఎలుకలు చేసిన కన్నములే లేనియెడల గుడిసెలోని మనుష్యులు ఉక్కపెట్టి, గాలిలేక ఉక్కిరిబిక్కిరి అయి చనిపోవుటకు సందేహము ఉండదు. రాత్రివేళ ఒకచిన్నగుడిసె తలుపుతెరచి చూచినయెడల గుడిసె అంతయు మనుష్యులతోపరిచినట్లుండును. లోపల ఉడుకుగాను చెడువాసనగానుఉండును. మనదేశములోనింటిమొత్తముమీద నలుగురైదుగురుందురు. కొన్నిఊళ్లలో నింటికి ఎనమండుగురుకూడ ఉందురు. మద్రాసు ప్రెసిడెన్సీలో ఇప్పటి లెక్కలవల్ల 6,229,954 ఇండ్లున్నవి. ఇందులో 5,180,146

ఇండ్లుగడ్డివి. వీనిలో చాలభాగము వట్టిగుడిసెలే. ఒకవేళ నింటికి పెరడుడుండెనా అందులో 5, 6 పశువులుండును. దానిలోనే నుయ్యియు, గొయ్యివంటి చిన్నమరుగుదొడ్డియు ఉండును.

Effects of Impure Air. మనతోడిమనుష్యుల సౌఖ్యముకొఱకు మనఃపూర్వకముగా ఒకఅణాడబ్బులనైనను ఇయ్యక వారికర్మమువారికి అవునని ఊరకుండినయెడల ఆచుట్టుపట్ల నివసించుటకు మనకు మనసెట్లొప్పును? వైద్యశాస్త్రజ్ఞులు జనసమ్మర్దము విస్తారమయినయెడల కొన్ని విషవాయువులుపుట్టి దేహసౌఖ్యమునకు భంగముకలుగజేయునని చెప్పుదురు. చెడుగాలి పీల్చుటచేతరక్తము దుర్బలమయి ఉత్సాహములేక మనుష్యులు బలహీనులగుదురు. పైనిచెప్పిన గృహములయందు నివసించువారలకు విషూచి, స్ఫోటకము, విషజ్వరములు మొదలగురోగములు వచ్చుట ఆశ్చర్యముకాదు. అట్టిగృహములయందు నివసించువారు విరేచనములు, అజీర్తి, గుండెనొప్పి, శ్లేష్మవ్యాధులవల్లను బాధపడుచుందురు. భూతదయకలవారెవ్వరైనను ఇట్టియిండ్లలో తమగుర్రమునుకాని కుక్కనుకాని కట్టుటకొప్పరు.

Vital statistics as a test of public health. ఇప్పుడు మనదేశస్థులు చాలమంది మృగములవలె నభివృద్ధిలేక కాలముపెళ్ళబుచ్చుచురు. ఇందుకు మనమందరము తగినప్రతిక్రియ శీఘ్రములో చేయవలసియున్నది. ప్రజాస్థితిని బాగుపరచుటకు మ్యూనిసిపాలిటీలు లోకల్‌ఫండుబోర్డులు చాలపనిచేసినవని మనము సంతోషించవలసినదేకాని న్యూసెన్సు ఇన్స్పెక్టర్లను వ్యాక్సినేటర్లనునియమించిరోడ్లను బాగుచేయించి మంచిఉదకసదుపాయము చేసినమాత్రమున చేయవలసినపనియంతయుతీరినదనుకొనకూడదు. మనదేశములో పలువురు పశువులనైననుకట్టుటకుతగనటువంటియురోగములకుపుట్టినిండ్లయినటువంటియుగృహములయందునివసించుచున్నారు. వీరు ఇట్టిదురవస్థలో నున్నంతకాలము మనముచేయవలసినపని తీరినదనికాని దేశస్థితి అనుకూలముగానున్నదనికాని అనుటకు అవకాశములేదు. దేశముయొక్క స్థితిమరణములలెక్కలవల్ల తెలియును. మనదేశములోజనసంఖ్యసుమారుగా తెలియునుకాని సరిగా తెలియదు. మ్యూనిసిపాలిటీలు ఉన్నచోట్లతప్ప తక్కినస్థలములలో జననమరణములలెక్కలు సరిగాలేవు. ఇప్పుడున్న లెక్కలనుపట్టి అయినను దేశముయొక్కస్థితి కొంచెము కనిపెట్టవచ్చును. మనదేశములో 5 సం॥లలోపువయస్సువారు విస్తారముమంది చనిపోవుచున్నారు. వీరిసంఖ్యచూచిన గుండెలుఅడలును. దేశముయొక్కయు ప్రజలయొక్కయు స్థితి బాగుపడవలసియున్నందుకు ఇదియేయొక్కగొప్పదృష్టాంతము మరణములలెక్కనుబట్టిచనిపోవువారలలోనూటికి ముప్పదితొమ్మండుగురు 5 సంవత్సరములలోపు పసిబాలురు. మనముఖ్యపట్టణములలో మిక్కిలి అసహ్యముగానుండు పేటలలో పుట్టినవారిలో సగముమంది5సం॥ల

లోపునచనిపోవుదురు. శరీరతత్వ వివేచక శాస్త్రము (Physiology) వల్ల క్షుద్రజంతువులయొక్కయు మనుష్యులయొక్కయు పూర్ణాయువు నెముకలు పూర్తిగా నేర్పడుకాలమునుపట్టి తెలిసికొనవచ్చును. ఈకాలమును 5 చేత గుణించినయెడల జంతువుయొక్కపూర్ణాయుర్దాయము తెలియును మనుష్యులకు ఎముకలన్నియు 21 సం॥ కు పూర్తిగా నేర్పడును. కాబట్టి మనుష్యుల పూర్ణాయుర్దాయము 105 సం॥లు. అనేక కారణములచేత మనుష్యులు మనదేశములో పిన్నవయస్సులోనే చనిపోవుచున్నారు. మనప్రెసిడెన్సీలో నూటికి 31 రు మాత్రము 40 సం॥ దాటినతరువాత చనిపోవుచున్నారు. కొదువవారందఱు ఈలోపుగానే పరలోకవాసులగుచున్నారు. మీర్జాయనువానిస్వప్నసందర్శనము(by Addison) మనకందరకు తెలిసినదే. దానిలో మనుష్యులయొక్క జీవితకాలమంతయు రూపకముగా చెప్పబడినది. మీర్జాయనువానికి యొకగొప్పజలాశయమును దానిమధ్యనూరు కానులుగల గొప్పవంతెనయు కనపడెను. ఈకానులలో 70 మాత్రము గట్టిగా ఉన్నవి. మిగిలినవిబద్దలుఅయినవి. వంతెన రెండుకొనలును మేఘములుకమ్మియున్నవి. కాలము జలాశయముగాను మనుష్యుల జీవితకాలము రెండుమేఘములమధ్యనున్న వంతెనగాను వర్ణింపబడినది. ఈవంతెనమీద మరుగుగా మరతలుపులనేకములున్నవి. వీనిమీద అడుగుపెట్టినతోడనే క్రింద సముద్రములో పడిపోదురు. ఈతలుపులు వంతెన మొదట విస్తారముగా ఉండుటచేత మనుష్యులు మేఘమునుండి వెడలి గుంపులుగా వంతెనమీద నడుచునప్పుడు విస్తారముమంది క్రిందపడిపోయిరి. వంతెన మధ్యకు వచ్చునప్పటికి మనుష్యులు చాలపల్చపడిపోయినారు. కొందఱు తంటాలుపడి పగిలిపోయిన కానులమీదనుండి జాగ్రత్తగా నడిచి త్రోవలో ఆయాసముచేత వొరగిరి. ఈకథలో మనుష్యునియొక్క జీవితకాలము బహుసొగసుగా వర్ణింపబడినది. ఈకథలోచెప్పిన రోగములనెడి మరతలుపులను మనముమూసివేయవచ్చునుగానిమనమట్లు చేయుటలేదు. మనదేశములో చనిపోవువారిలో సగముమంది ప్రతిక్రియలవల్ల సులభముగా సాధింపబడు వ్యాధులచేత చనిపోవుచున్నారు సంవత్సరమునకు మొత్తముమీద 1000 టికి 35 గురు చనిపోవుచున్నారు. అనగామనప్రెసిడెన్సీలో ఉన్నమూడుకోట్లమందికి పదిలక్షలయేబదివేలమంది చనిపోవుచున్నారు.

Remedies. 1. Create public opinion. ఇప్పుడుమనదేశమున్నస్థితిని దానివల్ల కలుగునష్టములను చెప్పియున్నాము. దీనికి ప్రతిక్రియాపూర్వకముగా నిప్పుడు మనముచేయవలసిన పనులనాలోచించవలసియున్నది. ముందుగా నీవిషయమయి మంచిజనాభిప్రాయముకలిగింపవలసియున్నది. జనసమ్మర్దము, చెడుగాలి, చెడునీరు, ఒచ్చు మొదలగువానివలన రోగములును అకాలమరణములును సంభవించునని ప్రజలకు స్పష్టముగా తెలియఁజేయవలెను. అనేకస్థలములయందు ప్రజలు తమక్షే

మముకొఱకు తామెట్లు ప్రవర్తించవలెనో యెఱుగకున్నారు- వారికి శ్రద్ధకలుగుటకై ముందుగా నీవిషయమయి కొంతమట్టుకు జ్ఞానోదయము కలుగజేయ విద్యనేర్పవలయును- విద్యనేర్పుటనగా పుస్తకము పట్టించి చదువుచెప్పుటకాదు- వారునివసించు గృహములు శుభ్రముగానుండవలయుననియు అట్లుండనియెడల రోగములుపుట్టుననియు వారికిసహేతుకముగా బోధచేసిచెప్పవలెను- ప్రతిమనుజుఁడును ముందుగా తనయింటిని మంచిస్థితికిఁదెచ్చి తనయొక్కయు నిరుగుపొరుగువారలయొక్కయు సౌఖ్యముకొఱకు శ్రద్ధపుచ్చుకొనునట్లు చేయవలయును-

2. Begining schools. పిల్లలకు విద్యనేర్పునప్పుడు శరీరశుభ్రతను గురించికూడ నేర్పవలయును- స్కూలుపిల్లలకు గజ్జిమొదలగు చర్మరోగములు సాధారణముగాగలుగుచుండును- నిత్యమును శరీరముతోముకొని స్నానముచేయవలయునని బోధచేయవలెను- మరుగుపెరళ్ళనేలాగు వాడుకచేయవలసినదియు నేర్పవలెను- ప్రతి పాఠశాలయందును స్నానముచేయుటకును దేహబాధను దీర్చుకొనుటకును తగిన వసతులు చేయవలెను- రాజవీధులు, సందులు చెరుపుటవల్ల పలువిధములయిన నష్టములు కలుగుననిచెప్పవలెను- చదువుకొన్నవారు వాసయోగ్యములయిన గృహములు కట్టినయెడల వారినిచూచి యితరులుకూడ అట్లుచేయుదురు- మనము వేయిమాటలు చెప్పుటకన్న ఒక్కపనిచేసి చూపినయెడల నెక్కువలాభము కలుగును- ప్రజలు ఇదివరకు ఒకరుచెప్పినట్లు చేయుటేకాని తమంతట తాము శ్రద్ధపుచ్చుకొని పనిచేసి యెరుగరు- ఈవిషయమయి కొంచెము జ్ఞానోదయమయినయెడల ఒకరి అపేక్షలేక ఎంతపనినయినను చేయుదురు- ఉపాధ్యాయులు పూనికతోపనిచేసినయెడల ప్రజలకు ఈవిషయములో విశేషలాభమున్నది- కాఁబట్టి ప్రతిఉపాధ్యాయుఁడు దేహపరిశ్రమమును గురించి, ప్రజలసౌఖ్యముకొఱకు చేయవలసిన పనులను గురించి తెలిసియుండవలెను-

3. Legislation. ఈవిషయములో ప్రజలు తమంతటతాము శ్రద్ధపుచ్చుకొనవలసినది-ఐనను ధర్మశాస్త్రాధికారులుకూడ సంబంధముకలుగ చేసికొనవలెను- ఈ రెండింటిలో ఏదిలోపమయినను కార్యముకొనసాగనేరదు. పూర్వకాలములో గ్రీకులలోను, రోమనులలోను ప్రజలసౌఖ్యముకొరకు కొన్నిచట్టములు ఉండెడివి. ప్రజలసౌఖ్యము ఏదేశములో కాపాడబడునో ఆదేశప్రజలు అభివృద్ధినొంది ప్రసిద్ధికెక్కుదురు. ఇది లేనియెడల దేశముఖ్యాతి చెడిపోవును. ప్రజలు కొద్దిగానున్నప్పుడు కావలసినంత విశాలముగా స్థలమున్నది గనుక విచ్చలవిడిగా ఎక్కడసౌఖ్యముగానున్న అక్కడ నివసించెడివారు గనుక ఈవిషయమయి విశేషము జాగ్రత్తపుచ్చుకొనవలసిన అవసరము లేకపోయెను. [సశేషము.]

THE PAPER KITE.

గాలిపడగ.

అవనిలో నొక్కనాఁడల గాలిపడగ
దివిదాఁక నెగయంగ దీమసంబునను
దనయున్నతపదవి తలపోసి మిగుల
మనమున గర్వించి మఱియిట్లు పలికె—
నాయున్నతపుటునికి నాహొయలఁ జూచి
యాయాయిజనము లత్యాశ్చర్యమునను
పెడనోళ్లు తెఱచుచు పెడతల లెత్తి
మిడిగ్రుడ్లు వింతగా మిటకరించెదరు.
అరయ నాచేనైన యాపదలెల్ల
నెఱిఁగిరేనియువార లేమందురొక్కొ?
ఇలస్వేచ్ఛగందునే నెసకమెసంగ
బళి! చాంగుభళియంచుఁ బాఱియుఁ బాఱి
మింటనంటుచు నేను మేదినివారి
కంటికింతైనను గనఁబడకుందు.
కటకటా చెరలోని కష్టంబుమాడ్కి
నటు పోవకుండంగ నవనికి నన్నుఁ
దిగుచుచున్నది త్రాడు తిగియకయున్నఁ
దగగరుడుని మించి దవుదవ్వుపోదు.
అటు పల్కుపల్కుతో నౌరత్రెంపంగ
నటునిటులాగంగ నాత్రాడు త్రెవ్వె.
అనుబంధమోచనానంతరమందు
నెగయంగ గమకించె నెంతయు వేడ్క.
తనభారమింతయుఁ దామోవ లేక
తన తెక్కలల్లార్చి తాఁ గొట్టుకొనియె.
తనత్రోవఁ బోలేక తాఁ గాలిచేత
మునిఁగె బుడుంగున మున్నీటిలోన.
ఓ వెఱ్ఱిపడగ! యోహోహో! గాలిపడగ!

ఏవి టెక్కులు నీకు నెగయఁగడంగ?
నీవు దారము లేక యెగిరెద వెట్టు?
లేవున్నయునికినీ వెఱుఁగవుకంటె?
దైవమా పాపిష్ఠి ధరణి నేనిప్పు
డావెఱ్ఱిపడగను ననుకరించెదను.
నీవు గల్లఁగఁజేసి నేనుంటిననక
నీవేలయేలుట యిలననితోఁచి
నాకునీవొసఁగిన న్యాయపదమ్ము
ప్రాకటంబుగ దాటవలచిన వాఁడ.
ఇదినాకుఁజాలద యిదిచాలదంచు
నిదియుంచు కించుక యుంచించుకంచుఁ
బలుమారు పెద్దకుఁ బలుమ రెక్కువకు
వలచితి నేవృథా వసుధలోనకట!
దైవసంబంధమా దయలేకయున్న
నావెఱ్ఱిపడగ పాల్గొనదువాఁడ.
జ్ఞానసీరుడఁ గృతజ్ఞతఁగల్గి దేవ
మానిసితనివిచే మనుగడయొప్పు॥ తాడూరి - లక్ష్మీనరసింహారావు.

THE FOX AND THE CROW.
కాకియు నక్కయు.

గీ॥ కాక మెటనుండియో మాంసఖండ మొకటి
కఱచుకొనివచ్చి యొక్క వృక్షమున గ్రాలి
విందుకుడువంగవలెనన్న వేడ్కతోడఁ
గొమ్మమీఁదను జక్కగాఁ గూరుచుండె.
గీ॥ కాకినోటను గల మాంసఖండమరసి
దానినెట్లైన హరియింపఁ దలఁచి నక్క
చెట్టుమొదటికి మెల్లగాఁ జేరవచ్చి
యింపుగులుకంగఁ గాకి కినిట్టులనియె.
గీ॥ "అన్న! యెన్నాళ్ళకును గల్గె నిన్నుఁ జూడ!

నేఁడుగాఁ బండువు మదీయనేత్రములకు!
నీదు సౌందర్య మహిమంబు నిపుణముగను
బ్రహ్మదేవున కైనను వశమె పొగడ?

గీ॥ “అహహా! నీలమేఘచ్ఛాయ నడఁచు మేను!
చక్రములమించు నీసులోచనయుగంబు;
నిక్కి వింజామరలమీఱు తెక్కలౌర!
నవ్వెడును హంసముల నీదు నడకతీరు.

గీ॥ “ఏమినాభాగ్యమియ్యెడ నింతతడవు
కనులు తనియంగ నీరూపు గాంచఁగలిగె!
చూచుకొలఁదిని నాక క్రొత్తసోయగంబుఁ
గూర్చుచును నెంతకును దృప్తికొలుపదహహ!

గీ॥ “పుడమిపై నొక్క సౌందర్యమున నె కాదు
కాకరాజమ! నీవు ప్రఖ్యాతిగనుట.
నీదు కంఠస్వరము గూడ నిరుపమాన
మఖిలజంతువులందు నీయవనిమీఁద.

గీ॥ “సఖుఁడ! భువిలోన నీతోడ సమము గాఁగ
నింపుగా గానమొనరింప నెవరుగలరు?
పెదవిగదలించి యొక్కింత వీనులలరఁ
బలికి తేనియఁ దేనియలొలుకుఁజుమ్ము.

గీ॥ “సఖుఁడ! నీగానరసమింత చవిగొనంగ
వేచియున్న యీ చెవులకు విందుగాఁగ
గానసుధయింత వర్షించితేని, నన్నుఁ
బోలు ధన్యుఁడింకొకఁడుండఁ బోవఁడెందు.”

గీ॥ అని ముఖస్తుతులొనరింప నాత్మనలరి
కాయము ప్పొంగ నాపెట్టికాకియపుడు
తనదు సంగీతమును గూడ ఘనతమీఱఁ
జాడి శాశ్వతకీర్తిని బడయఁదలఁచి.

గీ॥ నక్కజిత్తులు కనక గానంబు సేయఁ
గోరి యుత్సాహమడరంగ నోరుతెఱచి
కావు కావనిమూసె, నాక్షణమునందె

యూడిపడె నోటిమాంసంబు నుర్విమీఁద.

గీ॥ పుడమి మాంసంబు పడుటయే తడవుగాఁగ
నక్కపోతును మాంసపు ముక్కఁగొనుచుఁ
జూడ్కినిగిడించి వెఱఁగంది చూచుచున్న
కాకిమిత్రుని జెట్టుపైఁ గాంచిపలికె —

గీ॥ "వెడఁగు కాకమ! నేనింత తడవునిన్ను
నూరక స్తుతింతునే లాభ మొదవకుండ?
నాదుపనితీఱెఁ బోయెద, నీదుపాట
యుంచుకొమ్ము నీయొద్దనే" యంచుఁజనియె.

గీ॥ వసుధలోపల నరులను బాడుచేయ
స్తోత్రపాఠులమించు శత్రువులు లేరు.
లాభమొంద ముఖస్తుతుల్సలుపువారి
వలలఁ దగులక కనుగల్గి మెలఁగవలయు.

చెన్నపట్టణపు క్రిస్టియన్ కాలేజి కర్ణాటక భాషాప్రధానాధ్యాపకులగు బ్రహ్మశ్రీ గరణి వైయాకరణ కృష్ణాచార్యులుగారు రచించిన శబ్దరత్నావళి వెల పంద్రెండణాలు.

ఇది సంవత్సరములకొలది సిద్ధాంతకౌముది చదివి, కంఠస్థము చేసి, తన్మూలముగా, సంధులు, సుబంతములు, తిఙంతములు, కృదంతములు, తద్ధితాంతములు, కారకములు, మొదలగు పరీక్షాపుస్తకములలో చేర్చుకొనవలయు వ్యాకరణ విషయములను తెలియ సాహసింపలేని ఈకాలపు పరీక్ష్యులకు సుబోధములైన గద్యములచే సూత్రార్థములును, సూత్రములవలె జ్ఞప్తినుంచుకొనుటకు సంగ్రహకారికలును, చాలినన్ని యుదాహరణములును గలిగి, యభ్యాస తారతమ్యముంబట్టి సర్వపరీక్షల కుపయుక్తముగా నుండుట, నందఱు పరీక్ష్యులకును, నధ్యాపకులకు నానందకరముగానున్నది. మఱియు అకారాదివర్ణక్రమాను క్రమణికలు, హూణభాషాది పర్యాయపదములు, ఆవశ్యక సర్వగణసంగ్రహములు, నాధునికులకు నత్యుత్సాహమును గలిగించుననుట నిస్సంశయము-23, 24 వ పేజీలయందు వీరుకనుపరచిన సంస్కృతాంధ్ర కర్ణాట ద్రవిడ విభక్త్యంతములు (పం.బ. రామేభ్యః, బహు రాములవలన, బహురామర దెసెయిం, పెహురామర్కళి డత్తినిన్రుం) చూడగా, ఇతరభాషలు చదువువారు సమానఫలమునకు పడు శ్రమాధిక్యము స్పష్టమగుచున్నది.
